THE

JOURNAL OF VEDIC STUDIES

(Issued three times a year)

The Journal publishes unknown and rare Vedic texts in critical editions, and contains articles dealing with higher criticism, exegesis and comparative studies

---

Annual subscription Rupees 12 or Shillings 20

Books for review should be sent to the Chief Editor

Published by

MESSRS. MEHAR CHAND LACHHMAN DAS

Sanskrit Booksellers and Publishers

LAHORE

(India)

MEHAR CHAND LACHHMAN DAS
SANSKRIT AND PRAKRIT SERIES

Even in these hard days, when the sales are quite unfavourable, we have undertaken to publish critical editions and translations of Vedic, Classical and Prakrit works. We shall also include in our Series general studies on different branches of these literatures. It is our sincere effort to present only high class work done by experts. Our printing and paper would be the very best.

We are confident that scholars out of their love for Sanskrit literature will patronize our efforts. The progress of our Series depends entirely upon the number of customers.

If Indian and foreign universities, colleges and other educational institutions would be pleased to subscribe to our publications, we hope we shall be able to pull on through these days of unprecedented economic depression.

WORKS ALREADY PUBLISHED

1 Kapiṣṭhala-Kaṭha-Saṃhitā, a text of the Black Yajur-Veda, critically edited for the first time by Dr. Raghu Vira. Rs. 30/ or Sh. 45/-

2 Vārāha-Śrautasūtra, being the main ritualistic Sūtra of the Maitrāyaṇī Śākhā, critically edited for the first time with Mantra Index by the late Dr. W. Caland and Dr. Raghu Vira. Rs. 12/- or Sh. 18/-

3 Ṛktantra, a Prātiśākhya of the Sāma-Veda, critically edited with notes, appendices and a commentary. The notes contain a detailed comparison with the other Prātiśākhyas and Pāṇini. Burnell's edition has been much improved upon with the help of new mss. Rs. 20/- or Sh. 30/-

IN PRESS

Kaṭha Brāhmaṇa. The Brāhmaṇa fragments printed by L. von Schroeder and Caland have been much improved upon with the help of new mss., and several new Brāhmaṇas added with a very useful introduction, notes and appendices.

Śāṅkhāyana-Śrautasūtra, translated into English by the late Prof. Dr. Caland and Prof. Dr. Raghu Vira. This is the first English translation of a Śrautasūtra.

Maitrāyaṇīya-Saṃhitā-Padapāṭha, accented. It contains the padapāṭha of the Brāhmaṇa portion as well, which was not available to L. von Schroeder, the editor of the Saṃhitā.

PUBLISHERS

Messrs. MEHAR CHAND LACHHMAN DAS

Sanskrit Booksellers & Publishers

Said Mitha, Lahore

VEDIC MYSTICISM

Being rhythmic renderings of Vedic verses

BY

RAGHU VIRA, M. A., PH. D., D. LITT. ET PHIL.

स॒मु॒द्रो अ॑स्मि॒ विध॑र्मणा

THE UNBOUNDED OCEAN AM I

Poets, philosophers and mystics from all parts of the world have been charmed by the music and freshness of the renderings
The originals and the translations are given on opposite pages

MEHAR CHAND LACHHMAN DAS
Said Mitha, Lahore

Rupees five *1933* Shillings 7/6

FOREWORD

The world of to-day is rapidly tearing itself away from the past. It has withdrawn its allegiance therefrom and is allowing it to perish. It is as true in India as in the West. There are only a few who, either out of love or intense inquisitiveness, would not let it pass beyond the horizon. A number of these few of the nineteenth century made passionate efforts to rescue the old wisdom that was still stored in the scattered hamlets of India. Works of astounding value were rescued and re-stored in the safe vaults of modern sanctuaries, the Universities and Research Institutes. Many were closely studied; and the printing press multiplied them for wider circulation.

The nineteenth century enthusiasm has now spent much of its force in the West. The printers no more reproduce the ancient things (and particularly not those that pertain to the Veda). They are busy with the sheets of evaluation, the critical studies, which also are losing their charm because they bring to light no new material.

In India we are struggling to start new waves. On these we shall carry the words of antiquity to eager ports. There is yet time for the transport, but it would not be long before our treasures begin to perish in their storerooms and be lost for ever. Indologists, come and join us. Let there be concerted effort, and the stately word-structures of the ancients would once more stand high in their grandeur of design and nobility of purpose.

BHĀRADVĀJA-SRAUTASŪTRA

edited by

RAGHU VIRA

The BhārŚ, which belongs to the Khā(v.l.Kā)ṇḍikeya group[1] of the Taittirīyas[2], is known to us only partially. Its manuscripts are far from being numerous. The few that we have been able to obtain may be conveniently divided into two groups, D(evanāgarī) and G(rantha), according to the scripts in which they are written. All of them are incomplete. Da (Baroda, Oriental Institute, No. 894), Db (Bombay, University Library, No. 26) give the longest text—complete upto the end of Jyotiṣṭoma, and four sections of the next

1 In some of the accounts the Bhāradvājas are replaced by the Audh-(v.l.Augh)eyas. See Wilhelm Siegling's "Die Rezensionen des Caraṇavyūha", pp. 24, 34.

2 There are six Śrautasūtras attached to the Taittirīyas. Of these four have already been published: (1) Āpastamba, ed. by R. Garbe, 1882–1902 (2) Baudhāyana, ed, by W. Caland, 1904–'23 (3) Satyāṣāḍha-Hiraṇyakeśin, ed. by Kāśīnātha Bāla Āgāśe, 1907–'30 (4) Vaikhānasa, ed. by W. Caland, 1933. I possess only the loose printed sheets, which were very kindly supplied to me by Prof. Gonda of the University of Utrecht. The fifth Sūtra, that of the Vādhūlas, was made known by Professor Caland through long extracts printed in the Acta Orientalia, I–IV.

chapter.[1] The text is uniform in these mss., and is derived from a common source. Ga (Lahore, Panjab University Library, No. 1427) concludes with the Jyotiṣṭoma. Gbc were supplied through the good offices of Pt. G. Harihara Śāstrī of Trivandrum. Of these Gb stops with 12. 18 of our text, while Gc has only nine complete chapters. At the end of the Sūtra Gb appends a big fragment of the Bhāradvāja-Darśa-Pūrṇamāsa-Prayoga. Still another Grantha manuscript (Lahore, D. A.-V. College, No. 5980) was examined and even collated. It has, however, not been included in our critical

---

1 In the year 1926 I had compared the Berlin (Weber's Catalogue, No. 1448) and Munich (Aufrecht's Cat., No. 118) manuscripts with our Da, and was greatly disappointed to discover that they were recent transcripts made from the same source as our Da.

The Munich ms., however, has a Supplement, the Bhāradvāja-Pariśeṣa-sūtra, which is of exceptional interest. After the customary salutations to Gaṇeśa, Sarasvatī and the Gurus the Supplement begins :

अथातः सूत्रपरिशेषान् व्याख्यास्यामः ॥ बाहुमात्राः परिधयः स्फ्यं शम्या च । प्रादेश-मात्राण्यरत्निमात्राणि वेध्मकाष्ठानि शुष्काण्यार्द्राणि वा । सवल्कलानि ॥

It is a small work, not exceeding 200 granthas; but its contents are most varied. We give a few short extracts below :

अथ नक्षत्रेष्टीनां याज्यानुवाक्या यथा समाम्नाता उपहोमाश्च भवन्ति प्राकृतावाज्यभागौ आम्नातै संयाज्ये यथाश्रद्धं दक्षिणा भवन्ति ॥

अत ऊर्ध्वं याजमानं यथासमाम्नातं वाजपेयं साग्निमेके समामनन्ति ॥

यो ब्रह्मचारी स्त्रियमुपेयात् स गर्दभं पशुमालभेत आहिताग्निरित्येकमनाहिताग्निरित्यपरम् ॥

हविर्दोषान् व्याख्यास्यामः॥ अथातोग्नीनामुद्धातानां खंडद्वयं **बौधायनवत्**...यद्याहिताग्निः पुनर्दारान् कुर्वीत अग्नीन् नोत्सृजेयुर्लौकिकाः संपद्येरन् । तस्य पुनरग्न्याधेयं विद्यत **इत्याश्मरथ्यः** ॥ पुनराधेयमित्या**लेखनः** पुनरग्न्याधेयमि**त्यौडुलोमिः** ॥ ॥

अथातोनुग्रहान् व्याख्यास्यामः समस्तहोमो **बौधायनवत्** ॥ ॥

Vijñāyate-passages are scattered all over the text. It ends :

आज्यालाभे आजमाविकमाहिषं वा घृतमाज्यार्थे इत्यादि ॥ ॥ इति भारद्वाजीयपरिशेष-सूत्रं संपूर्णं श्री रामार्पणमस्तु ॥ श्री सांबसदाशिवप्रसन्न ॥ श्री वासुदेवप्रसन्न ॥ श्री गोविन्दाय ॥

I also possess a Bhāradvāja–Pravarasūtra in Grantha characters.

apparatus, for it is full of lacunae and is not of much value for the constitution of the text. Its inclusion would have made the critical apparatus unnecessarily heavy.

The Devanāgarī mss. differ from the Grantha mss. in their division and numbering of the chapters. The differences are clearly shown by the colophons of D and Gb, which are given below. Gac have generally no colophons. Ga shows the numbers of chapters sporadically. In its divisions of chapters Gc agrees entirely with Gb. Ga, however, differs from Gb in marking the end of the eleventh praśna. The constituted text follows the divisions of Ga.

The colophons of D and Gb are :

D	Gb
इति प्रथमः ॥	इति दर्शपूर्णमासे प्रथमः प्रश्नः ॥
इति द्वितीयः ॥	इति दर्शपूर्णमासे द्वितीयः प्रश्नः ॥
तृतीयः ॥ प्रथमः प्रश्नः समाप्तः ॥	Praśna continued
द्वितीयः प्रश्नः ॥	इति दर्शपूर्णमासे तृतीयः प्रश्नः ॥
प्रथमः ॥	इति याजमानश्चतुर्थः प्रश्नः ॥
द्वितीयः ॥	इति अग्न्याधानः पञ्चमः प्रश्नः ॥
इति तृतीयः प्रश्नः ॥	इत्यग्न्युपस्थानं समाप्तम् ॥
चतुर्थः प्रश्नः ॥	अग्निहोत्रं समाप्तम् ॥
पञ्चमः प्रश्नः ॥	इत्यग्न्युपस्थानाग्निहोत्राग्रय - - न्तः ॥
	षष्ठः प्रश्नः समाप्तः ॥

Here D shows a double division : once treating its three praśnas as separate chapters, and hence numbering the sections separately for each praśna, and once taking them as one whole and marking the numbers of the sections continuously (thus agreeing with Gb).

षष्ठः प्रश्नः ॥	इति पशुबन्धः सप्तमः प्रश्नः ॥
सप्तमः प्रश्नः ॥	इति समाप्तश्चातुर्मास्यप्रयोगः ॥ इति

	भारद्वाजश्रौते अष्टमः प्रश्नः ॥[1]
अष्टमः प्रश्नः ॥	इति पूर्वप्रायश्चित्तं नाम नवमः प्रश्नः ॥
प्रथमः ॥	इति भारद्वाजसूत्रे दशमः सोमप्रश्नः ॥
प्रवर्ग्यप्रश्नः ॥	Praśna continued

Ga agrees with D in closing the praśna here. Gb ends with the 40th sec. of its 11th chapter. The remaining three colophons of D, viz., द्वितीयः ॥ तृतीयः ॥ नवमः प्रश्नः ॥ correspond to the close of the 12th, 13th and 14th praśnas of Ga. This is the end of Jyotiṣṭoma.

Besides these manuscripts, none of which can claim to be older than three hundred years, the text of the BhārŚ can be partly controlled and partly verified by the large number of citations in ancient commentaries and digests.[2] These would be found collected in Appendix I, which will appear at the end of the complete work.

I have to thank most cordially Pt. G. Harihara Śāstrī and the Directors of Lahore and Baroda Libraries for their courtesy in allowing me the use of their valuable manuscripts.

---

1 Gb further adds :

वर्षे प्रमाथिनाम्नि च श्रावण्यां मासि संयुते ।
ऋक्षे बृहस्पतेस्तस्य वारे द्वादशिसंयुते ॥
शुभयोगे शुभे लग्ने शुभकरणसंयुते ।
चातुर्मास्यक्रतुरिदं सूत्रे व्यासदनुग्रहात् ॥
लिखित्वा पुस्तकेच्छैव रामकृष्णाख्यशर्मणा ।
तस्यैव पुस्तकमिदमुदक्तटनिवासिनः ।
काम्बिकारिकुले जातो शिवभक्तो भविष्यति ॥
अष्टमः प्रश्नश्चातुर्मास्यक्रतोः सूत्रं समाप्तम् ॥

2 These citations do not always give the exact words of the Sūtra. Sometimes they give merely the paraphrase of the original. Cp. Rudradatta (on ĀpŚ 1. 4. 5, 2. 4. 9, 2. 19. 9) and Mahādeva (on SatHirŚ 1. 5 : page 126, last line) with BhārŚ 1. 3. 21, 2. 4. 10, 2. 18. 1, 1. 21. 6.

दर्शपूर्णमासौ व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ आमावास्येन हविषा यक्ष्यमाण एकस्या द्वयोर्वा पूर्वेद्युर्हविरातञ्चनं [1]दोहयति ॥ २ ॥ अपि वा पुरस्तादेव द्व्यहे त्र्यहे वानुगुप्तं दुग्धं दोहयित्वानुगुप्तेन दध्नातनक्ति ॥ ३ ॥ संततमविच्छिन्नमभिदुहन्त्योपवसथात् ॥ ४ ॥ यदहः पूर्णश्चन्द्रमाः स्यात् तां पौर्णमासीमुपवसेत् ॥ ५ ॥ श्वः पूरितेति वा ॥ ६ ॥ यदहर्न दृश्येत ताम्[3]मावास्याम् ॥ ७ ॥ श्वो नोदेतेति[4] वा ॥ ८ ॥ तत्रैषो ऽत्यन्त[5]प्रदेशो ये केचन[6] पौर्णमासीममावास्यां वा धर्मा अनारभ्याम्नायन्त उभयत्रैव ते क्रियन्ते ॥ ९ ॥ यज्ञोपवीत्येव दैवेषु कर्मसु भवति ॥ १० ॥ प्राचीनावीती पित्र्येषु ॥ ११ ॥ प्राङ्न्यायान्युदङ्न्यायानि वा प्रदक्षिणं दैवानि कर्माणि कुर्यात् ॥ १२ ॥ वि[7]परीतं पित्र्याणि ॥ १३ ॥ न[8] विहारादपपर्यावर्तेत ॥ १४ ॥ न यज्ञाङ्गेनात्मानमभिपरिहरेदन्यं वा ॥ १५ ॥ उत्तरतउपचारो विहारः ॥ १६ ॥ यत्र क्वच जुहोतीति चोदयेदध्वर्युरेव जुह्वाज्येनाहवनीये जुहुयात् ॥ १७ ॥ अध्वर्युमेवानादिष्टे कर्तरि[10] प्रतीयादाग्नीध्रं द्वितीयम् ॥ १८ ॥ यत्र क्वचोपातिष्ठते ऽनुमन्त्रयत इति चोदयेद् यजमान एव तत्[11] कुर्यात् ॥ १९ ॥ एकमन्त्राणि कर्माणि ॥ २० ॥ आदिप्रादिष्टा मन्त्रा भवन्ति ॥ २१ ॥ ॥ १ ॥

उत्तरस्यादिना पूर्वस्यावसानम्[12] ॥ १ ॥ मन्त्रान्तैः कर्मादीन् संनि[13]पातयेत् ॥ २ ॥ अथ यत्र ह्रस्वो मन्त्रः स्याद् दीर्घं कर्म कर्मादौ मन्त्रं जपेत् ॥ ३ ॥ अथ

1-1 D दोहयित्वा
2 Ga पूर्ण°
3 DGa om. ताम्
4 D °तीति, Gc नोदितेति; Gb corrupt.
5 DGc °न्तः
6 D केच
7 Gb तद्विप°
8 DGc add ह
9 D °दु°
10 D °दिष्टेषु कर्तारं
11 D om.
12 Gc पूर्वस्यान्तम्; Gbc add विद्यात्
13 D संपा°

यत्र द्वाभ्यां जुहोति पञ्चभिर्जुहोतीति चोदयेत् प्रतिमन्त्रं तत्राहुतीर्जुहुयात्[1] ॥ ४ ॥ अथ यत्र यज्ञाङ्गे कर्माभ्यावर्तयेन्न मन्त्रो ऽभ्यावर्तेत ॥ ५ ॥ ज्वलत्येव सर्वा आहुतीर्जुहुयात् ॥ ६ ॥

व्रतमुपैष्यति[2] शाखामच्छैति[3] ॥ ७ ॥ पलाशशाखाँ शमीशाखां वा ॥ ८ ॥ सा या प्राच्युदीची प्राची वोदीची वा बहुपर्णा[4] बहुशाखाप्रतिशुष्काग्रासुषिरा[5] तामाछिनत्ति—इषे त्वा [1. 1. 1*a*] इति ॥ ९ ॥ ऊर्जे त्वा [l. c.] इति संनमयत्यनुमार्ष्टि वा ॥ १० ॥ अथैनामाहरति—

इमां प्राचीमुदीचीमिषमूर्जमभिसँस्कृताम् ।

बहुपर्णामशुष्काग्राँ हरामि पशुपामहम् ॥ [TB 3. 7. 4. 8]

इति ॥ ११ ॥ तया षडवरार्ध्यान् वत्सानपाकरोति—वायव स्थोपायव स्थ [1.1.1 *b*] इति ॥ १२ ॥ यावतीनामेका कुम्भी दुग्धँ संभरेत् तावती परार्ध्या मात्राँ स्यात् ॥ १३ ॥ एकँ शाखयोपस्पृशति ॥ १४ ॥ तयैव गाः प्रस्थापयति—देवो वः सविता प्रार्पयतु श्रेष्ठतमाय कर्मण आप्यायध्वमघ्निया[6] इन्द्राय देवभागम् इति ॥ १५ ॥ महेन्द्राय इति वा यदि महेन्द्रयाजी भवति ॥ १६ ॥ एकाँ शाखयोपस्पृशति ॥ १७ ॥ प्रस्थिता अनुमन्त्रयते—

शुद्धा अपः सुप्रपाणे पिबन्तीः शतमिन्द्राय शरदो दुहानाः ।

रुद्रस्य हेतिः परि वो वृणक्तु ॥

इति ॥ १८ ॥ महेन्द्राय इति वा यदि महेन्द्रयाजी भवति ॥ १९ ॥ ॥ २ ॥

ध्रुवा अस्मिन् गोपतौ स्यात बह्वीः [l. c. *g*] इति यजमानस्य गृहानभिपर्यावर्तते ॥ १ ॥ अग्निष्ठे ऽनस्यग्न्यगारे वा पुरस्तात् प्रतीचीँ[7] शाखामुपगूहति—यजमानस्य पशून् पाहि [l. c. *h*] इति ॥ २ ॥ पश्चात् प्राचीमित्येकेषाम् ॥ ३ ॥ यो वा अध्वर्योर्गृहान् वेद गृहवान् भवति । आ चतुर्थात् कर्मणो ऽभिसमीक्षेतेदं करिष्यामीदं करिष्यामीति । एते वा अध्वर्योर्गृहाः । य एवं वेद गृहवान् भवतीति विज्ञायते ॥ ४ ॥ सावित्रेणाश्वपर्शुमनडुत्पर्शुमसिदं वादाय गार्हपत्यमभिमन्त्रयते—यज्ञस्य घोषदसि [1. 1. 2*a*] इति ॥ ५ ॥ प्रत्युष्टँ रक्षः प्रत्युष्टा अरातयः

1 Gbc °हुतिं जुहु°
2 Gb °मुपैष्यतीति
3 Gac °च्छेति
4 Ga °र्णां
5 D °प्रतिकृष्णा°
6 Gb षट्प°
7 D °त्री
8 Gac °घ्न्या
9 Thus Gbc (= Āp., Hir.); DGa प्रती°

[1. 1. 2b] इत्याहवनीये दात्रं प्रतितपति ॥ ६ ॥ प्रथमगाद्विषणा बर्हिरच्छ [1. c. c] इति प्राङ् वोदङ् वाभिप्रव्रज्य यतः कुतश्च दर्भमयं बर्हिराहरति ॥ ७ ॥ विष्णो स्तूपो ऽसि [1. 1. 11g] इति प्रथमँ स्तम्बमुत्सृजति[2] ॥ ८ ॥ द्वितीयं[3] परिषौति[4]— देवानां परिषूतमसि वर्षवृद्धमसि [1. 1. 2de] इति ॥ ९ ॥ तस्य द्वे तिस्रो वा नाडी-रुत्सृजति—अवशिष्टो गवां भागः इति ॥ १० ॥ स्तम्बमारभते—देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे ऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां बर्हिर्देवसदनमारभे इति ॥ ११ ॥ पर्वाणि दाति—देवबर्हिर्मा त्वान्वङ् मा तिर्यक् पर्व ते राध्यासमाछेत्ता ते मा रिषम् [1. c. fgh] इति ॥ १२ ॥ संनखं मुष्टिं लुनोति[5] ॥ १३ ॥ स प्रस्तरो भवति ॥ १४ ॥ कुलिममात्र इत्येकेषाम् ॥ १५ ॥ [6]ऊर्वस्थिमात्र इत्येकेषाम्[6] ॥ १६ ॥ स्रुग्दण्डमात्र इत्येकेषाम् ॥ १७ ॥ अपरिमितँ इत्येकेषाम् ॥ १८ ॥ [8]एवमेवायुजो मुष्टींल्लुनोति[9] ॥ १९ ॥ यदन्यत् परिषवणादुत्सर्जनादिति सर्वं तत् करोति ॥ २० ॥ प्रस्तरो युक्तमित्येकेषामयुक्तमित्येकेषाम् ॥ २१ ॥ अयुञ्जि निधनानि लुनोतीत्येकेषाम् ॥ २२ ॥ ॥ ३ ॥

देवबर्हिः शतवल्शं विरोह [1. c. i] इत्यालवान् प्र[10]त्यभिमृशति ॥ १ ॥ सहस्रवल्शा वि वयँ रुहेम [1. c.] इत्यात्मानम् ॥ २ ॥ अथैनत् संभरति—पृथिव्याः संपृचः पाहि सुसंभृता त्वा संभरामि [1. c. h l] इति ॥ ३ ॥ अत एव बर्हिषः शुल्बं करोति त्रिधातु पञ्चधातु वा ॥ ४ ॥ अयुपिता योनिः इति शुल्बमावेष्टयति ॥ ५ ॥ अदित्यै रास्नासि [1. c. m] इति प्रतिदधाति ॥ ६ ॥ तत्रैषो ऽत्यन्त[11]प्रदेशो यानि कानिच शुल्बानि न समस्यन्ते प्रदक्षिणं तान्यावेष्टयेत् ॥ ७ ॥ अथ यानि समस्यन्ते प्रसव्यं तेषां गुणमावेष्ट्य प्रदक्षिणमभिसमस्येत् ॥ ८ ॥ उदगग्रँ शुल्बं निधाय तस्मिन् प्रागग्रं बर्हिर्निदधाति[12] ॥ ९ ॥ अलुभितौ[13] योनिः इत्युत्तमे निधने प्र[illegible]ाति ॥ १० ॥ अथैनत् संनह्यति—इन्द्राण्यै संनहनम् [1. c.] इति ॥ ११ ॥ पूषा ते ग्रन्थिं ग्रथ्नातु [1. c. n] इति ग्रन्थिं करोति[14] ॥ १२ ॥ स ते मास्थात् [1. c.] इति पश्चात् प्राञ्चमुपगूहति ॥ १३ ॥ पुरस्तात् प्रत्यञ्चमित्येकेषाम् ॥ १४ ॥ अथैनदारभते—

1 Thus Da, others °त्रृ°
2 D °सृज्यति, Gbc °सृज्य
3 Gc adds स्तम्बं
4 D परिषश्चेति
5 Gac लुनाति
6-6 D om.
7 D विनिमित, Ga विनिर्मित
8 DGb om. एवम्
9 Ga लुना°
10 Gc om. प्रति
11 DGc °न्तः
12 D °र्निधायति
13 Ga °हिता, Gbc °दा
14 Gb करोतु

आपस्त्वामश्विनौ त्वामृषयः सप्त मामृजुः ।
बर्हिः सूर्यस्य रश्मिभिरुषसां केतुमारभे ॥

इति ॥ १५ ॥ **उद्यच्छते**—इन्द्रस्य त्वा बाहुभ्यामुद्यच्छे [1. 1. 2o] **इति** ॥ १६ ॥ **शीर्षन्नधिनिधत्ते**—बृहस्पतेर्मूर्ध्ना हरामि [l. c.] **इति** ॥ १७ ॥ **आहरति**—उर्वन्तरिक्षमन्विहि [l. c. p] **इति** ॥ १८ ॥ **अपरेणाहवनीयं परिधीनां काले ऽन्तर्वेद्यनधः सादयति**—अदित्यास्त्वोपस्थे सादयामि [1. 1. 4s] **इति** ॥ १९ ॥ देवंगममसि [1. 1. 2q] **इत्यासन्नमभिमन्त्रयते** ॥ २० ॥ **उपरीव प्रज्ञातं निदधाति** ॥ २१ ॥ ॥ ४ ॥

या जाता ओषधयो देवेभ्यस्त्रियुगं पुरा ।
तासां पर्व राध्यासं परिस्तरमाहरन् ॥
अपां मेध्यं यज्ञियँ सदेवँ शिवमस्तु मे ।
आछेत्ता वो मा रिषं जीवानि शरदः शतम् ॥
अपरिमितानां परिमिताः संनह्ये सुकृताय कम् ।
एनो मा निगां कतमच्चनाहं पुनरुत्थाय बहुला भवन्तु ॥ [TB 3.7.4. 9,10]

इति परिस्तरणानां दर्भाणामधि[1] निधान्याछेदनी संनहनीत्येता आम्नाता भवन्ति ॥ १ ॥ **एकविँशतिदारुमिध्मं करोति पालाशं खादिरं वा** ॥ २ ॥ **अष्टादशदारुमिध्मँ संनह्यतीत्येकेषाम्** ॥ ३ ॥ **पञ्चदशसामिधेनीदारूणि भवन्ति** ॥ ४ ॥ **त्रयः परिधयः** ॥ ५ ॥ **पालाशाः कार्ष्मर्यमया वा शुष्का वार्द्रा वा सवल्कलाः** ॥ ६ ॥ **अथो खादिरा बैल्वा औदुम्बरा वैकङ्कता रौहितका[2] वेति विज्ञायते** ॥ ७ ॥ **स्थविष्ठो मध्यमो ऽणीयान् द्राघीयान् दक्षिणार्ध्यो ऽणिष्ठो ह्रसिष्ठ उत्तरार्ध्यः** ॥ ८ ॥ **द्वे आघारसमिधौ** ॥ ९ ॥ **अनूयाजसमिदेकाविँशी[3]** ॥ १० ॥ **समूलानाममूलानां वा दर्भाणामयुग्धातु तथैव शुल्बं करोति[4]** ॥ ११ ॥ **तस्मिन्निध्मं संभरति[4]** ॥ १२ ॥

यत् कृष्णो रूपं कृत्वा प्राविशस्त्वं वनस्पतीन् ।
ततस्त्वामेकविँशतिधा संभरामि सुसंभृता ॥
त्रीन् परिधीँस्तिस्रः समिधो यज्ञायुरनुसंचरान् ।
उपवेषं मेक्षणं धृष्टिँ संभरामि सुसंभृता ॥ [l. c.]

इति संनह्यति ॥ १३ ॥ कृष्णो ऽस्याखरेष्ठः [1. 1. 11a] ॥ देव पुरश्चर सघ्यासं त्वा **इति पुरस्तात् प्रत्यञ्चं ग्रन्थिमुपगूहति** ॥ १४ ॥ **अथैनमनधः सादयित्वा प्रज्ञातानीध्मप्रव्रश्चनानि निदधाति** ॥ १५ ॥ ॥ ५ ॥

1 D om. दर्भाणाम्
2 D रोहीत°, Gac रौहत°
3 Gc adds इति
4 DGa om. sūtras 11, 12.

श्वो भूत इध्माबर्हिषी व्रतोपेते पौर्णमास्यां कुर्यात् ॥ १ ॥ पूर्वेद्युरेवामावास्यायाः ॥ २ ॥ यथाकामी पौर्णमास्यामित्यपरम् ॥ ३ ॥ दर्भमयं वेदं करोति—वेदो ऽसि येन त्वं देव वेद देवेभ्यो वेदो ऽभवस्तेन मह्यं वेदो भूयाः इति ॥ ४ ॥ वत्सज्ञुं पशुकामस्य मूतकार्यमन्नाद्यकामस्य त्रिवृतं ब्रह्मवर्चसकामस्य त्रिवृच्छिरसं ब्रुवते ॥ ५ ॥ नित्यवत् पूर्वौ[2] कल्पावेके समामनन्ति ॥ ६ ॥ अथैनं प्रादेशमात्रे परिवासयति ॥ ७ ॥ शुल्बात् प्रादेशमात्र इत्येकेषाम् ॥ ८ ॥ प्रज्ञातानि वेदाग्राणि[3] निधार्य[4] यया शाखया वत्सानपाकरोति तस्या अन्तर्वेदि पलाशानामेकदेशं प्रशातयति ॥ ९ ॥ मूलतः शाखां परिवास्य तमुपवेषं करोति—

उपवेषो ऽसि यज्ञाय त्वां परिवेषमधारयन्।
इन्द्राय हविः कृण्वन्तः शिवः शग्मो भवासि नः ॥ [TB 3. 7. 4. 13]

इति ॥ १० ॥ अथास्या दर्भमयं प्रादेशमात्रं पवित्रं करोति त्रिवृदवदलम्[5]—वसूनां पवित्रमसि शतधारं वसूनां पवित्रमसि सहस्रधारम् इति ॥ ११ ॥ मूले ऽलमवसृजत्यग्रे[6] ऽग्रे न ग्रन्थिं करोति ॥ १२ ॥ क्रियमाणं यजमानो ऽनुमन्त्रयते[7]—

त्रिवृत् पलाशे दर्भ इयान् प्रादेशसंमितः।
यज्ञे पवित्रं पोतृतमं पयो हव्यं करोतु[8] मे ॥ [l. c. 11]

इति ॥ १३ ॥ परिसमूहन्त्यग्न्यगाराण्युपलिम्पन्त्यायतनानि ॥ १४ ॥ यावच्छकटं सांनाय्यकुम्भ्यौ गोमयेनानुलिप्ते[9] भवतः ॥ १५ ॥ अलंकुर्वाते यजमानः पत्नी च ॥ १६ ॥ ॥ ६ ॥

अमावास्यायामपिवृत्तसूर्ये पिण्डपितृयज्ञेन चरन्ति ॥ १ ॥ दक्षिणाप्राग्ग्रैर्दर्भैरन्वाहार्यं[10] परिस्तीर्यैकैकशः पिण्डपितृयज्ञपात्राणि प्रक्षाल्य प्रयुनक्ति—स्फ्यं स्रुवमाज्यस्थालीं[11] मेक्षणं कृष्णाजिनमुलूखलं मुसलं शूर्पं येन चार्थी भवति ॥ २ ॥ अध्वर्युर्यज्ञोपवीती दक्षिणतः शकटादेकपवित्रे ऽधि[12] स्थाल्यां निर्वपति ॥ ३ ॥ पूरयित्वा निमार्ष्टि ॥ ४ ॥ कृष्णाजिने[13] उलूखलं प्रतिष्ठाप्य दक्षिणाप्राची पत्नी तिष्ठन्ती परापावमविवेकमवहन्ति ॥ ५ ॥ सकृत् फलीकरोति

1 Gab य°
2 Gbc पूर्व-
3 Gb स्तोत्राणि
4 Gc निदधाति
5 DGa त्रिवृदवलयम्
6 Gb मूलमुपसृ°, Ga मूलमवस°
7 D om. अनु
8 Gc ददातु
9 Ga °नोप°
10 Gbc °रन्वाहार्यपचनं
11 Gc adds चरुस्थालीं (=Āp.)
12 DGc om. ऽधि
13 Gbc °नम्

॥ ६ ॥ दक्षिणाग्नौ जीवतण्डुलमिव श्रपयित्वोत्पूतेन नवनीतेनाभिघारयत्यनुत्पूतेन वा सर्पिषा ॥ ७ ॥ दक्षिणपूर्वेणान्वाहार्यपचनमुत्तरापरेण वा दक्षिणाप्राचीमेकस्फ्यां वेदिमुद्धत्यावोक्ष्य सकृदाच्छिन्नेन बर्हिषा स्तृणाति—

सकृदाच्छिन्नं बर्हिरूर्णामृदु स्योनं पितृभ्यस्त्वा भराम्यहम् ।

अस्मिन् सीदन्तु मे पितरः सोम्याः पितामहाः प्रपितामहाश्चानुगैः सह ॥ [TB 3. 7. 4. 10] इति ॥ ८ ॥ तस्यामेतँ स्थालीपाकं प्रतिष्ठाप्य दक्षिणतः कशिपूपबर्हणमाञ्जनमभ्यञ्जनमित्येकैक[1] आसाद्य ॥ ९ ॥ ॥ ७ ॥

अध्वर्युर्यज्ञोपवीती दक्षिणं जान्वाच्य मेक्षणेन स्थालीपाकस्योपहत्या[2]भिघार्य जुहोति—सोमाय पितृपीताय स्वधा नमः [TB 1. 3. 10. 2] इति प्रथमाम् ॥ १ ॥ यमायाङ्गिरस्वते पितृमते स्वधा नमः इति द्वितीयाम् ॥ २ ॥ ये मेक्षणे तण्डुलास्तान् अग्नये कव्यवाहनाय स्विष्टकृते स्वधा नमः इति तृतीयाम् ॥ ३ ॥ तूष्णीं मेक्षणमादधाति ॥ ४ ॥ दक्षिणाग्नेरेकोल्मुकं निरूहति—

ये रूपाणि प्रतिमुञ्चमाना असुराः सन्तः स्वधया चरन्ति ।

परापुरो निपुरो ये हरन्त्यग्निष्टांल्लोकात् प्रणुदात्वस्मात् ॥

इति ॥ ५ ॥ यजमानः सव्यं जान्वाच्य प्राचीनावीती त्रीनुदकाञ्जलीनेकस्फ्यायामुपनिनयति—असाववनेनिङ्क्ष्व इति पितरम् असाववनेनिङ्क्ष्व इति पितामहम् असाववनेनिङ्क्ष्व इति प्रपितामहम् ॥ ६ ॥ अत्रैव नामा[3]देशमवाचीनपाणिर्दक्षिणापवर्गाँस्त्रीन् पिण्डान् निदधाति—एतत्ते तत ये च त्वामनु [1. 8. 5b] इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ ७ ॥ अथ यदि द्विपिता स्यात् प्रतिपू[4]रुषं पिण्डान् दद्यात् ॥ ८ ॥ अपि वैकैक[5]स्मिन् पिण्डे द्वौद्वावुपलक्षयेत् ॥ ९ ॥ अथ यदि जीव[6]पिता स्यात् पितामहाय प्रपितामहायँ दद्यात् ॥ १० ॥ न जीवन्तमतिददातीत्येकेषाम् ॥ ११ ॥ होमान्तमेव कुर्वीत ॥ १२ ॥ ॥ ८ ॥

अथ यदि[8] बन्धुनामानि[9] न विन्देत्[7][10] स्वधा पितृभ्यः पृथिवीषद्भ्यः इति प्रथमं पिण्डं दद्यात् । स्वधा पितृभ्यो ऽन्तरिक्षसद्भ्यः इति द्वितीयँ स्वधा पितृभ्यो दिविषद्भ्यः इति तृतीयम् ॥ १ ॥ तूष्णीं चतुर्थं पिण्डं निधाय अत्र पितरो यथाभागं मन्दध्वम् [l. c.]

1 Ga °पस्थित्या°, Gb °पस्थाप्या°
2 Gb भ°
3 DGa नाम°
4 DbGa °पु°
5 G वैक°
6 Ga जीवत्° for यदि जीव°
7 Gab add च
8 D om.
9 Gb °नाम for °नामानि
10 Gbc विदितः

इत्युक्त्वा पराङावर्तते[1] ॥ २ ॥ ओष्मणो व्यावृत उपास्ते[2] ॥ ३ ॥ व्यावृत्त ऊष्मण्यभिपर्यावर्तते ॥ ४ ॥ अव्यावृत्ते वा अमीमदन्त पितरः सोम्याः [TB 1. 6. 9. 9] **इत्यभिपर्यावृत्यँ**[3] **यः स्थाल्याँ शेषस्तमवजिघ्रति**—वीरं धत्त पितरः **इति ॥ ५ ॥ आमयाविना प्राश्यो ऽन्नाद्यकामेन प्राश्यो यो ऽलमन्नाद्याय सन्नाद्यात्**[4] **तेन प्राश्य इति विज्ञायते ॥ ६ ॥ तथैवोदकाञ्जलीनुंपनिनीयाञ्जनाभ्यञ्जने ददाति**—आङ्क्ष्वासौ ॥ अभ्यङ्क्ष्वासौ **इति त्रिरनुपिण्डम्**[5] ॥ ७ ॥ एतानि वः पितरो वासाँस्यतो नो ऽन्यत् पितरो मा योष्ट **इति लोम छित्त्वोपन्यस्यति**[6] [7] **वाससो वा दशाम् ॥ ८ ॥ उत्तर आयुषि लोम छिन्दीत ॥ ९ ॥ छित्त्वा नमस्कारैरुपतिष्ठते**—नमो वः पितरो रसाय [3. 2. 5s] **इति प्रतिपद्य** अहं तेषां वसिष्ठो भूयासम् [l. c. *u*] **इत्यन्तेन ॥ १० ॥ अथ पितॄनुत्थापयति**[8]—

उत्तिष्ठत पितरः प्रेत शूरा यमस्य पन्थामनुवेता पुराणम् ।
धत्तादस्मासु द्रविणं यच्च भद्रं प्र णो ब्रूताद् भागधानं[9] देवतासु ॥

इति ॥ ११ ॥ पितॄन् प्रवाहयति—परेतँ[10] पितरः सोम्याः [1. 8. 5*f*] **इत्येतया ॥ १२ ॥ मनस्वतीभिरुपतिष्ठते**—मनो न्वा हुवामहे [l. c. *g*] **इति तिसृभिः ॥ १३ ॥ ॥ ९ ॥**

उल्मुकमपिसृजति—

अभून्नो दूतो हविषो[11] जातवेदा अवाड्ढव्यानि सुरभीणि कृत्वा ।
प्रादाः[12] पितृभ्यः स्वधया ते अक्षन् प्रजानन्नग्ने पुनरप्येहि देवान् ॥

इति ॥ १ ॥ प्राजापत्ययर्चा पुनरेति—प्रजापते [1. 8. 14*m*] **इत्येतया पङ्क्त्या ॥ २ ॥ गार्हपत्यमुपतिष्ठते**—यदन्तरिक्षं पृथिवीमुत द्याम् [1. 8. 5*k*] **इति ॥ ३ ॥ अग्नौ सकृदाच्छिन्नं प्रहृत्याद्भिः प्रोक्ष्य द्वंद्वं पिण्डपितृयज्ञपात्राणि प्रत्युदाहरति ॥ ४ ॥ अपः पिण्डानभ्यवहरेद् ब्राह्मणं वा भोजयेदग्नौ वा प्रहरेत् ॥ ५ ॥**

ये समानाः समनसः पितरो यमराज्ये ।
तेषां लोकः स्वधा नमो यज्ञो देवेषु कल्पताम् ॥

इति प्रथमं पिण्डं प्रहरति ॥ ६ ॥

ये सजाताः समनसो जीवा जीवेषु मामकाः ।

1 Ga पराचा°
2 DGa om. व्यावृत उपास्ते
3 DGc °वर्त्यं
4 Ga सन्नन्यंन्या°
5 D °लिमु°
6 D त्रिस्त्रिर°
7 Gb °न्यस्य for °न्यस्यति
8 Gb °नुत्थाप्य
9 DGac °धां, Gb °धेयां
10 Ga परेतन
11 DGa om.
12 DGa °दात्

तेषाँ श्रमिंथि कल्पतामस्मिंल्लोके शतँ समाः ॥ [TB 2. 6. 3. 5]
इतीतरौ[1] ॥ ७ ॥ पत्नी वा मध्यमं पिण्डं प्राश्नाति ॥ ८ ॥ पुमाँसँ ह जानुका भवतीति विज्ञायते ॥ ६ ॥

आधत्त पितरो गर्भं कुमारं पुष्करस्रजम् ।
यथेह पितरो लोके दीर्घमायुः प्रजीवितात् ॥

इति प्राशन आम्नातो भवति ॥ १० ॥ संतिष्ठते पिण्डपितृयज्ञः ॥ ११ ॥ एवं विहित एवानाहिताग्नेर्भवत्यन्यत्र गार्हपत्योपस्थानात् ॥ १२ ॥ अन्यं गार्हपत्यस्थानीयमागमयेदित्येके[2] ॥ १३ ॥ यस्मिन् प्रहरेत् तमुपतिष्ठत इत्यपरम्[3] ॥ १४ ॥ तत्र गार्हपत्यशब्दो लुप्येत[4] सँस्कारप्रतिषेधात् ॥ १५ ॥ ॥ १० ॥

ततः संप्रेष्यति—

परिस्तृणीत परिधत्ताग्निं परिहितो ऽग्निर्यजमानं भुनक्तु ।

अपाँ रस ओषधीनाँ सुवर्णो निष्का इमे यजमानस्य सन्तु कामदुघा अमुत्रामुष्मिंल्लोके ॥ [TB 3.7.6.1] इति ॥ १ ॥ ततो ऽग्नीन्[5] परिस्तृणाति पूर्वाँश्चापरौ च प्रागग्रैर्दर्भैः ॥ २ ॥ अपि वोदगग्राः पश्चात् पुरस्ताच्च भवन्ति ॥ ३ ॥ दक्षिणः[6] पक्ष उपरिष्टाद् भवत्यधस्तादुत्तरः ॥ ४ ॥ दक्षिणेनाहवनीयं ब्रह्मयजमानयोरायतने कल्पयति ॥ ५ ॥ पूर्वं ब्रह्मणो ऽपरं यजमानस्य ॥ ६ ॥ स्वयं यजमानः पर्वण्यग्निहोत्रं जुहोति ॥ ७ ॥ नास्याममावास्याँ रात्रिं कुमारा अपि पयः पिबन्ति ॥ ८ ॥ यवाग्वास्यैताँ रात्रिमग्निहोत्रँ हुत्वाग्निहोत्रोच्छेषणँ हविरातञ्चनं निदधाति ॥ ६ ॥ सांनाय्यपात्राणि प्रक्षाल्य द्वंद्वं प्रयुनक्ति ॥ १० ॥ उत्तरेण गार्हपत्यं कुम्भीदोहनँ शाखापवित्रमुपवेषमभिधानीं निदाने येन चार्थी भवति ॥ ११ ॥ अग्निहोत्रहवण्यां तिरः पवित्रमप आनीयोदगग्राभ्यां पवित्राभ्यां त्रिरुत्पुनाति—देवो वः सवितोत्पुनातु [1. 1. 5*a*] इति पच्छो गायत्र्या ॥ १२ ॥ अथैना अभिमन्त्रयते—आपो देवीरग्रेपुवः [l. c. *b*] इति प्रतिपद्य प्रोक्षिता स्थ [l. c. *d*] इत्यन्तेन ॥ १३ ॥ सांनाय्यपात्राणि प्रोक्षत्युत्तानानि पर्यावृत्य[7] ॥ १४ ॥ ॥ ११ ॥

शुन्धध्वं दैव्याय कर्मणे देवयज्यायै [1. 1. 3*a*] इति त्रिः ॥ १ ॥ अथैतानि निष्टपति—निष्टप्तँ रक्षो निष्टप्ता ऽघशँसः इति ॥ २ ॥ अथ गा आयतीः प्रतीक्षते—

1 D adds वा
2 DGc °के
3 DbGc °रे
4 D लुप्यते
5 DGac ग्निं
6 Ga दक्षिण-
7 Ga om. उत्तानानि पर्यावृत्य

एता आचरन्ति मधुमद् दुहानाः प्रजावतीर्यशसो विश्वरूपाः ।

बह्वीर्भवन्तीरुपजायमाना इह व इन्द्रो रमयतु गावः ॥ [TB 3. 7. 4. 14,15]

इति ॥ ३ ॥ अदित्यै रास्नासि [1. 1. 2*m*] **इत्यभिधानीमादाय** पूषासि **इति वत्समभिदधाति** ॥ ४ ॥ पूषा स्थ [TB 3. 7. 4. 15] **इति वा सर्वान् तत आह** ॥ ५ ॥ **उपसृष्टामनुमन्त्रयते**—अयक्ष्मा वः प्रजया सँसृजामि रायस्पोषेण बहुला भवन्तीः [l. c.] **इति** ॥ ६ ॥ **उपसीदन्तमनुमन्त्रयते**—ऊर्जं पयः पिन्वमाना घृतं च जीवो जीवन्तीरुप वः सदेयम् [l. c.] **इति** ॥ ७ ॥ **ततः संप्रेष्यति**—विहारं[2] गां चोपसृष्टामन्तरेण मा संचारिष्ट **इति** ॥ ८ ॥ **न दुह्यमानामन्तरेण संचरन्ति विहारं च** ॥ ९ ॥ **यदि व्यवेयात्** सांनाय्यं मा विलोपि **इति ब्रूयात्** ॥ १० ॥ धृष्टिरसि ब्रह्म यच्छ [1. 1. 7*a*] **इत्युपवेषमादाय गार्हपत्यादुदीचो ऽङ्गारान् निरूहति**—निरूढं जन्यं भयम् **इति** ॥ ११ ॥ **तेषु कुम्भीमधिश्रयति**—मातरिश्वनो घर्मो ऽसि [1. 1. 3*b*] **इति** ॥ १२ ॥ **अथैनां प्रदक्षिणमङ्गारैः पर्यूहति**—भृगूणामङ्गिरसां तपसा तप्यस्व **इति** ॥ १३ ॥ **अथास्यां शाखापवित्रं प्रागग्रं निदधाति**—वसूनां पवित्रमसि शतधारं वसूनां पवित्रमसि सहस्रधारम् **इति** ॥ १४ ॥ ॥ १२ ॥

सपवित्रां कुम्भीमन्वारभ्य वाचं यच्छति ॥ १ ॥ **धारयन्नास्ते** ॥ २ ॥ **धाराघोषमभिमन्त्रयते**—

उत्सं दुहन्ति कलशं चतुर्बिलमिडां देवीं मधुमतीँ सुवर्विदम् ।

तदिन्द्राग्नी जिन्वतँ सूनृतावत् तद्यजमानममृतत्वे दधातु ॥ [TB 3. 7. 4. 16]

इति ॥ ३ ॥ **दुह्यमाने विप्रुषो ऽनुमन्त्रयते**—हुत स्तोको हुतो द्रप्सः [1. 1. 3*g*] **इति** ॥ ४ ॥ **दुग्ध्वा हरति** ॥ ५ ॥ **तं पृच्छति**—कामधुक्षः प्र णो ब्रूहीन्द्राय हविरिन्द्रियम् [TB 3. 7. 4. 16] **इति** ॥ ६ ॥ महेन्द्राय **इति वा यदि**[3] **महेन्द्रयाजी भवति** ॥ ७ ॥ अमूं यस्यां देवानां मनुष्याणां पयो हितम् [l. c.] **इति नाम गृह्णाति** ॥ ८ ॥ सा विश्वायुः [1. 1. 3*k*] **इत्यनुमन्त्रयते** ॥ ९ ॥ **कुम्भ्यां तिरः पवित्रमानयति**—देवस्त्वा सविता पुनातु वसोः पवित्रेण शतधारेण सुपुवा **इति** ॥ १० ॥ **आनीयमानेविप्रुषो**[4] **ऽनुमन्त्रयते**—हुत स्तोको हुतो द्रप्सः [l. c. *g*] **इति** ॥ ११ ॥ **एवमेवोत्तरे दोहयति** ॥ १२ ॥ सा विश्वव्यचाः [l. c. *k*] **इति द्वितीयामनुमन्त्रयते** सा विश्वकर्मा [l. c.] **इति तृतीयाम्** ॥ १३ ॥ **तिसृषु दुग्धासु वाचं विसृजते**—

बहु दुग्धीन्द्राय देवेभ्यो हव्यमाप्यायतां पुनः ।

1 Gbc उपसृष्टां मे प्रब्रूतादित्युष॰

2 Gbc add च

3 Gb om.

4 Gab ॰ने

वत्सेभ्यो मनुष्येभ्यः पुनर्दोहाय कल्पताम् ॥ [TB 3. 7. 4. 16,17]

इति त्रिरुद्भदाति ॥ १४ ॥ महेन्द्राय **इति वा यदि[1] महेन्द्रयाजी भवति ॥ १५ ॥**
॥ १३ ॥

वि[illegible]ष्टवागनन्वारभ्य तूष्णीमुत्तरा दोहयित्वा कुम्भ्याँ संक्षालनमानयति—संपृच्यध्वमृतावरीः [1. 1. 3*l*] **इति ॥ १ ॥ कैर्षाग्निवोदगुद्वासयति[2]**—दृँह गा दृँह गोपतिं मा वो यज्ञपती रिषत्[3] **इति ॥ २ ॥ प्रागित्येकेषां प्रागुदगित्येकेषाम्[4] ॥ ३ ॥ शीतं बुध्नं कृत्वा दध्नातनक्ति**—सोमेन त्वातनच्मीन्द्राय दधि [l. c. *m*] **इति ॥ ४ ॥** महेन्द्राय **इति वा यदि[1] महेन्द्रयाजी भवति ॥ ५ ॥ अग्निहोत्रोच्छेषणमानयति**—यज्ञस्य संततिरसि यज्ञस्य त्वा संततिमनु संतनोमि [TB 3. 7. 4. 17] **इति ॥ ६ ॥ अग्निहोत्रोच्छेषणमानीय दध्यानयेदित्याश्मरथ्यः द[illegible]ग्निहोत्रोच्छेषणमित्याले[illegible]नः ॥ ७ ॥ यद्यग्निहोत्रोच्छेषणं न विन्देत् तण्डुलैरातञ्च्यात् । यदि तण्डुलान् न विन्देदोषधीभिरातञ्च्यात् ॥ ८ ॥**

आपो हविष्षु जागृत यथा देवेषु जाग्रथ ।
एवमस्मिन् यज्ञे यजमानाय जागृत ॥

इत्यपिधाने ऽप [illegible] दारुपात्रेण वापिदधाति—

अदस्तमासि विष्णवे त्वा यज्ञायापिदधाम्यहम् ।
अद्भिररिक्तेन पात्रेण याः पूताः परिशेरते ॥

इति ॥ ६ ॥　॥ १४ ॥

न मृन्मयेनापिदध्यात् । यदि मृन्मयेनापिदध्यात् तृणं काष्ठं वान्तर्धायापिदध्यात् ॥ १ ॥ अपिधायानधः सादयति—विष्णो हव्यँ रक्षस्व [1. 1. 3*n*] **इति ॥ २ ॥ तथैव रात्रौ प्रातर्दोहाय वत्सानपाकरोति ॥ ३ ॥ अपि वापराह्ण एवोभयोर्दोहयोर्वत्सानपाकुर्यात् ॥ ४ ॥ उपधाय कपालानि सायंदोहवत् प्रातर्दोहं दोहयति ॥ ५ ॥ [illegible]तावन्नानोदगग्रं पवित्रं निदधाति ॥ ६ ॥ नातनक्ति ॥ ७ ॥ नासोमयाजी संनयेदिति विज्ञायते ॥ ८ ॥ संनयेदित्येकेषाम् ॥ ९ ॥ ऐन्द्रमेके सांनाय्यँ समामनन्ति माहेन्द्रमेके ॥ १० ॥ त एते[7] महेन्द्रयाजिनः—शुश्रुवान् ग्रामणी राजन्य और्वो गौतमो भारद्वाजः ॥ ११ ॥ तँ[8] आदित एवाग्नीनाधाय**

1 Gb om.
2 Gbc श्रपयित्वा क॰
3 Gb रिषम्
4 Gab om.
5 D पि for अपि
6 Gab मृरम॰
7 DGa om. त एते
8 D तत्र

महेन्द्रं यजेरन् ॥ १२ ॥ अथेतर इन्द्रयाजिनः ॥ १३ ॥ स यं[1] इन्द्रयाजी महेन्द्रं यियक्षेत संवत्सरमिन्द्रमिष्ट्वाग्नये व्रतपतये पुरोडाशमष्टादशकपालं निर्वपेत् ॥ १४ ॥ ततो ऽधिकामं महेन्द्रं यजेतेति विज्ञायते ॥ १५ ॥ तस्माद् यः कश्चन सोमेनेष्ट्वा महेन्द्रं यजेतेति विज्ञायते ॥ १६ ॥　॥ १५ ॥

श्वो भूते ऽग्नीन् परिस्तीर्य यथा पुरस्तात् कर्मणे वां देवेभ्यः शकेयम् [1. 1. 4a] इति हस्ताववनिज्य पात्राणि प्रक्षाल्य द्वंद्वं प्रयुनक्ति दशापराणि दश पूर्वाणि ॥ १ ॥ स्फ्यं च[2] कपालानि चाग्निहोत्रहवणीं[3] च शूर्पं च कृष्णाजिनं च शम्यां[4] चोलूखलं च मुसलं च दृषदं चोपलां चेत्युत्तरेण गार्हपत्यम् ॥ २ ॥ स्रुवं च जुहूं चोपभृतं च ध्रुवां च प्राशित्रहरणं चाज्यस्थालीं च वेदं पात्रीं च प्रणीताप्रणयनं चेडापात्रं चेत्युत्तरेणाहवनीयम् ॥ ३ ॥ यथोपपातमवशिष्टान्यन्ततः प्रातर्दोहपात्राणि ॥ ४ ॥ खादिरः स्रुवः स्फ्यः शम्या प्राशित्रहरणं च । पर्णमयी जुहूः । आश्वत्थ्युपभृत् । वैकङ्कती ध्रुवाग्निहोत्रहवणी च ॥ ५ ॥ प्रादेशमात्र्यो ऽरत्निमात्र्यो[6] वा स्रुचो भवन्ति त्वग्बिला मूलदण्डा हस्त्योष्ठ्यो वायसपुच्छा हंसमुखप्रसेचना वा ॥ ६ ॥ यान्यनादिष्टवृक्षाणि यः कश्च[7] यज्ञियो वृक्षस्तस्य स्युरित्याश्मरथ्यः ॥ ७ ॥　॥ १६ ॥

वैकङ्कतानीत्यालेखनः ॥ १ ॥ वारणान्यहोमार्थानि स्युः ॥ २ ॥ विज्ञायते— तस्माद् वारणो यज्ञापचारः । न त्वेतानि जुहुयादिति ॥ ३ ॥ गार्हपत्याद् प्रक्रम्य संततां प्राचीमुलपराजीं स्तृणात्याहवनीयात्—यज्ञस्य संततिरसि यज्ञस्य त्वा संतत्यै स्तृणामि संतत्यै त्वा यज्ञस्य [TB 3. 2. 4. 1] इति ॥ ४ ॥ अत्र ब्रह्मा प्रपद्यते ॥ ५ ॥ बर्हिषः समावप्रच्छिन्नाग्रौ दर्भौ प्रादेशमात्रौ पवित्रे कुरुते—पवित्रे स्थो वैष्णवी वायुर्वां मनसा पुनातु [TB 3. 7. 4. 11] इति ॥ ६ ॥ तृणं काष्ठं वान्तर्धाय छिनत्ति न नखेन ॥ ७ ॥ अथैने अद्भिरुन्मार्ष्टि—विष्णोर्मनसा पूते स्थो [8]वैष्णवी स्थो वायुपूते स्थः[8] इति ॥ ८ ॥ अथैने अभिमन्त्रयते—

　　इमौ प्राणापानौ यज्ञस्याङ्गानि सर्वशः ।
　　आप्याययन्तौ संचरतां पवित्रे हव्यशोधने ॥ [l. c.]

इति ॥ ९ ॥ वेषाय त्वा [1. 1. 4b] इति प्रणीताप्रणयनम् ॥ १० ॥ चमसमादाय प्रक्षालयति—वानस्पत्यो ऽसि देवेभ्यः शुन्धस्व इति ॥ ११ ॥ कंसेन ब्रह्मवर्चसकामस्य

1–1 D इन्द्र
2 D स्फ्यश्च
3 DGa °णी
4 All mss. शम्या
5 Da °पात्तम , Ga °हतम°, Gb °पादम°
6 Ga adds बाहुमात्र्यो
7 Ga कश्चन, Gb कश्चिद्
8–8 D om.

प्रणयेद् गोदोहनेन पशुकामस्य मृन्मयेन प्रतिष्ठाकामस्येति विज्ञायते ॥ १२ ॥ ॥१७॥

तस्मिन्नुत्तरेण गार्हपत्यमुपविश्य पवित्रान्तर्हिते पात्रे ऽप आनयति—को वो गृह्णाति स वो गृह्णातु इति ॥ १ ॥ अपो गृह्णन्निमां मनसा ध्यायति ॥ २ ॥ उपबिलं चमसं पूरयित्वोदगग्राभ्यां पवित्राभ्यां त्रिरुत्पूयाभिमन्त्रयते ॥ ३ ॥ यथा पुरस्ताद् ब्रह्माणमामन्त्रयते—ब्रह्मन्नपः प्रणेष्यामि यजमान वाचं यच्छ इति ॥ ४ ॥ प्रणीताः प्रणयन् वाचं यच्छत्या हविष्कृतः ॥ ५ ॥ प्रसूतो ब्रह्मणा समं प्राणैर्धारयमाणो ऽविषिञ्चन् स्फ्येनोपसंगृह्य हरत्यनुपसंगृह्य वा—को वः प्रणयति स वः प्रणयतु ॥

अपो देवीः प्रणयामि यज्ञँ सँसादयन्तु नः ।

इदं मदन्तीर्घृतपृष्ठा उदाकुँः सहस्रपोषं यजमाने न्यश्नतीः ॥

इति ॥ ६ ॥ मनसा मन्त्रं जपति ॥ ७ ॥ उत्तरेणाहवनीयं प्रणीताः सादयति—को वो युनक्ति स वो युनक्तु इति ॥ ८ ॥ दर्भैरपिधाय पवित्रे आदाय पात्राणि संमृशति—सँसीदन्तां दैवीर्विशः पात्राणि देवयज्यायै इति ॥ ९ ॥ देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे ऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददे वानस्पत्यासि इत्यग्निहोत्रहवणीमादत्ते ॥ १० ॥ वेषाय त्वा [1. 1. 4*b*] इति शूर्पम् ॥ ११ ॥ उर्वन्तरिक्षमन्विहि [1. 1. 2*p*] इत्यभिप्रव्रज्याहवनीये निष्टपति—प्रत्युष्टँ रक्षः प्रत्युष्टा अरातयः [1. 1. 4*c*] इति ॥ १२ ॥ ॥ १८ ॥

यजमानमामन्त्रयते—यजमान हविर्निर्वप्स्यामि इति ॥ १ ॥ ओं निर्वप इति यजमानः प्रत्याह ॥ २ ॥ यदि यजमानः प्रवसेत् अग्ने हविर्निर्वप्स्यामि इति ब्रूयात् ॥ ३ ॥ अपरेण गार्हपत्यं प्राग्रीषँ शकटमवस्थाप्यँ पुरोडाशीयानाधाय दक्षिणां युगधुरमभिमृशति—धूरसि धूर्व धूर्वन्तम् इति ॥ ४ ॥ एवमुत्तराम् ॥ ५ ॥ त्वं देवानामसि सस्नितमम् इत्युत्तरामीषामालभ्य जपति ॥ ६ ॥ विष्णुस्त्वाक्रँस्त इत्युत्तरे चक्रे दक्षिणं पादमत्यादधाति ॥ ७ ॥ अह्रुतमसि हविर्धानम् [l. c. *g*] इत्यारोहति ॥ ८ ॥ मित्रस्य त्वा चक्षुषा प्रेक्षे [l. c. *i*] इति परिणाहं प्रेक्षते ॥ ९ ॥ उरु वाताय [l. c. *l*] इत्यपच्छाद्यान्तः शकट उपविश्य दशहोतारं व्याख्याय यच्छन्तु त्वा पञ्च इति व्रीहीन् यवान् वाग्निहोत्रहवण्यां मुष्टीनोप्य तिरः पवित्रँ शूर्पे निर्वपति—देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे ऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामग्नये जुष्टं निर्वपामि [l. c. *m*] इति ॥ १० ॥ त्रीन्

1 Ga मृणम°
2 D °न्नुत्तरे
3 Gb ब्रह्माणमभि°
4 Gb °गुः
5 D इमा अनु
6–6 DGa om.
7 Gb adds तस्मिन्
8 DGa om.

मुष्टीन् यजुषा तूष्णीं चतुर्थम् ॥ ११ ॥ निरुप्तेष्वन्वावपति भक्षणांप्रेकाय[1] ॥ १२ ॥ एवमेवोत्तरं पुरोडाशं निर्वपति—अग्नीषोमाभ्याम् [1. 1. 4m] इति पौर्णमास्याम् इन्द्राग्निभ्याम् इत्यमावास्यायामसंनयतः ॥ १३ ॥ अथ[2] यदि पात्र्यां निर्वपेद् दक्षिणतः स्फ्यमवधाय तस्यां सर्वान् शकटमन्त्रान् जपेत् ॥ १४ ॥ ॥ १९ ॥

इदं देवानाम् [l. c. n] इति निरुप्तानभिमृशति । इदमु नः सह [l. c.] इति यतो ऽधि निर्वपति ॥ १ ॥ स्फात्यै त्वा नारात्यै[3] [l. c. o] इति हविरादायोपनिष्क्रामति—इदमहं निर्वरुणस्य पाशात् इति ॥ २ ॥ विहारमभिवीक्षते—सुवरभिविख्येषं वैश्वानरं ज्योतिः [l. c. p] इति ॥ ३ ॥ दृंहन्तां दुर्या द्यावापृथिव्योः [l. c. q] इति प्रत्यवरोहति ॥ ४ ॥ आहरति—उर्वन्तरिक्षमन्विहि [l. c. r] इति ॥ ५ ॥ अपरेणाहवनीयं सादयति—अदित्यास्त्वोपस्थे सादयामि [l. c. s] इति ॥ ६ ॥ परिददाति—अग्ने हव्यं रक्षस्व [l. c. t] ॥ अग्नीषोमौ हव्यं रक्षेथाम् ॥ इन्द्राग्नी हव्यं रक्षेथाम् इति यथादेवतम् ॥ ७ ॥ अग्ने हव्यं रक्षस्व [l. c.] इति वा ॥ ८ ॥ सशूकायामग्निहोत्रहवण्यां तिरः पवित्रमप आनीयोदगग्राभ्यां पवित्राभ्यां त्रिरुत्पूयाभिमन्त्रयते ॥ ९ ॥ यथा पुरस्ताद् ब्रह्माणमामन्त्रयते—ब्रह्मन् प्रोक्षिष्यामि इति ॥ १० ॥ प्रसूतो ब्रह्मणा हविः प्रोक्षति—देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे ऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामग्नये जुष्टं प्रोक्षामि ॥ अग्नीषोमाभ्याम् [1.1.5e] इति यथादेवतमेकैकं त्रिस्त्रिः प्रोक्षति ॥ ११ ॥ हविः प्रोक्षन्नाग्निमभिप्रोक्षति ॥ १२ ॥ हविः प्रोक्ष्य पात्राणि प्रोक्षति ॥ १३ ॥ उत्तानानि पर्यावृत्य शुन्धध्वं दैव्याय कर्मणे देवयज्यायै [l. c. f] इति त्रिः कुर्यात् ॥ १४ ॥ प्रोक्षणीनां शेषमित्याश्मरथ्यः सर्वाभिः प्रोक्षेदित्यालेखनः ॥ १५ ॥ ॥ २० ॥

सावित्रेण कृष्णाजिनमादायोत्करे त्रिरवधूनोत्यूर्ध्वग्रीवं बहिर्विशसनम्—अवधूतं रक्षो ऽवधूता अरातयः [l. c. g] इति ॥ १ ॥ उत्तरेण विहारं प्रतीचीनग्रीवमुत्तरलोमास्तृणाति—अदित्यास्त्वगसि [l. c. h] इति ॥ २ ॥ प्रति त्वा पृथिवी वेत्तु [l. c.] इति प्रतीचीं भसदं प्रतिसमस्यति ॥ ३ ॥ अनुत्सृजन् कृष्णाजिनमुलूखलमधिवर्तयति—अधिषवणमसि वानस्पत्यम् [l. c. i] इति ॥ ४ ॥ अनुत्सृजन्नुलूखलं हविरावपति—अग्नेस्तनूरसि वाचो विसर्जनं देववीतये त्वा गृह्णामि [l. c. kl] इति त्रिर्यजुषा तूष्णीं चतुर्थम् ॥ ५ ॥ अद्रिरसि वानस्पत्यः [l. c. m] इति मुसलमा-

1 Ga भक्षाणि, Gb भक्षाणां
2 DGa om.
3 D om.
4 Thus all mss.
5 D °मभिव°

दाय हविष्कृतं त्रिराह्वयति—हविष्कृदेहि इति ब्राह्मणस्य आद्रव इति राजन्यस्य आगहि इति वैश्यस्य ॥ ६ ॥ अवहन्ति—अव रक्षो दिवः सपत्नं वध्यासम् इति ॥ ७ ॥ प्रादुर्भूतेषु तण्डुलेषु उच्चैः समाहन्तवै इत्याग्नीध्रं प्रेष्यति ॥ ८ ॥ कुटरुरसि मधुजिह्वः इत्याग्नीध्रो ऽश्मानमादाय शम्यां वा सावित्रेणोच्चैर्दृषदुपले समाहन्ति—इषमावदोर्जमावद [1. 1. 5o] इति ॥ ९ ॥ द्विर्दृषदि सकृदुपलायां त्रिः संचारयन् नवकृत्वः संपादयति ॥ १० ॥ ॥ २१ ॥

उत्तरतः शूर्पमुपोहति वैणवमैषीकं[1] नलमयं वा—वर्षवृद्धमसि [1. c. *r*] इति ॥ १ ॥ हविरुद्वपति—प्रति त्वा वर्षवृद्धं वेत्तु [1. c. *s*] इति ॥ २ ॥ उत्करे परापुनाति—परापूतँ रक्षः परापूता अरातयः [1. c. *t*] इति ॥ ३ ॥ अपहतँ रक्षः इति तुषान् प्रतिहन्ति ॥ ४ ॥ मध्यमे पुरोडाशकपाले तुषानोप्याधस्तात् कृष्णाजिनस्योपवपति—रक्षसां भागो ऽसि [1. c. *u*] इति ॥ ५ ॥ अप उपस्पृश्य विविनक्ति—वायुर्वो वि विनक्तु [1. c. *v*] इति ॥ ६ ॥ पात्र्यां तण्डुलान् प्रस्कन्दयति—देवो वः सविता हिरण्यपाणिः प्रति गृह्णातु [1. c. *w*] इति ॥ ७ ॥ प्रस्कन्नानभिमृशति—देवेभ्यः शुन्धध्वम् इति ॥ ८ ॥ हविष्कृतं प्रेष्यति—त्रिष्फलीकर्तवै इति ॥ ९ ॥ या यजमानस्य पत्नी साभ्रादेत्यावहन्त्यन्यो[2] वा ॥ १० ॥ त्रिः सुफलीकृतान् करोति[3] ॥ ११ ॥ प्रक्षातान् फलीकरणान् निधायोत्करे तण्डुलप्रक्षालनं निनयति—

त्रिष्फलीक्रियमाणानां यो न्यङ्गो अवशिष्यते ।
रक्षसां भागधेयमापस्तत् प्रवहतादितः ॥ [TB 3. 7. 6. 20]

इति ॥ १२ ॥ तथैव कृष्णाजिनमादायावधूनोति ॥ १३ ॥ ॥ २२ ॥

व्याख्यातमास्तरणम् ॥ १ ॥ कृष्णाजिने हीवग्रीवाः[4] (?) पश्चादुदीचीनकुम्बाँ शम्यां निदधाति—दिव स्कम्भनिरसि [1. 1. 6*c*] इति ॥ २ ॥ शम्यायां दृषदं धिषणासि पर्वत्या [1. c. *d*] इति । दृषद्युपलां धिषणासि पार्वतेयी [1. c. *e*] इति ॥ ३ ॥ दृषदि तण्डुलानधिवपति—देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे ऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामग्नये जुष्टमधिवपामि ॥ अग्नीषोमाभ्याम् इति यथादेवतं त्रिर्यजुषा तूष्णीं चतुर्थम् ॥ ४ ॥ संततं पिनष्टि ॥ ५ ॥ प्राणाय त्वा [1. c. *h*] इति प्राचीमुपलां प्रोहति अपानाय त्वा [1. c.] इति प्रतीचीं[5] व्यानाय त्वा [1. c.] इति मध्यदेशे व्यवधारयति ॥ ६ ॥ दीर्घामनु प्रसितिमायुषे धाम् [1. c. *i*] इति प्राचीमन्ततो ऽनु-

1 Gb मिषीकं
Gc °न्या
3 D om.
4 Thus DGa ; Gb भवग्रीवाः, Gc अभिग्रीवां
5 DGa प्रतीचीनं
6 DaGa प्रतीचीनम°, DbGc प्राचीनम°

प्रोहति ॥ ७ ॥ कृष्णाजिने पिष्टानि प्रस्कन्दयति—देवो वः सविता हिरण्यपाणिः प्रति गृह्णातु [1. 1. 6*k*] **इति ॥ ८ ॥ प्रस्कन्नान्यवेक्षते**—अदब्धेन वश्चक्षुषावपश्यामि **इति ॥ ९ ॥ हविष्कृतं प्रेष्यति**—असंवपन्ती पिँषाणूनि कुरुतात् **इति ॥ १० ॥ ॥ २३ ॥**

पत्नी पिनष्टि दासी वा ॥ १ ॥ धृष्टिरसि ब्रह्म यच्छ [1. 1. 7*a*] **इत्युपवेषमादाय गार्हपत्यात् प्रत्यञ्चावङ्गारौ निरूह्यान्यतरमपरमवान्तरदेशं प्रतिनिरस्यति**—अपाग्ने ऽग्निमामादं जहि निष्क्रव्यादँ सेध [l. c. *b*] **इति ॥ २ ॥** आ देवयजं वह [l. c.] **इत्यन्यतरमवस्थाप्य तस्मिन् कपालमुपदधाति**—ध्रुवमसि पृथिवीं दृँह [l. c. *d*] **इति ॥ ३ ॥ तत् सव्यस्याङ्गुल्याधिनिधाय कपाले[1] ऽङ्गारमधिवर्तयति**—निर्दग्धँ रक्षो निर्दग्धा अरातयः [l. c. *c*] **इति ॥ ४ ॥** धर्त्रमसि ॥ धरुणमसि [l. c. *ef*] **इति पूर्वपूर्वं कपालमुपदधाति ।** धर्मासि [l. c. *g*] **इति दक्षिणम्** चित स्थ [l. c. *h*] **इत्युत्तरम् ।** महताँ शर्धो ऽसि[2] **इति षष्ठम् ।** चिदसि ॥ परिचिदसि **इत्यवशिष्टे उपदधाति । तूष्णीं वाष्टौ संपादयति ॥ ५ ॥ एवमेवोत्तरं कपालयोगमुपदधाति ॥ ६ ॥ एकादश संपादयति द्वादश वैन्द्राग्नस्य ॥ ७ ॥ एवमनुपूर्वाण्येवैष्वत ऊर्ध्वं कर्माणि क्रियन्ते ॥ ८ ॥ अथैनान्यङ्गारैरध्यूहति**—भृगूणामङ्गिरसां तपसा तप्यध्वम् [l. c. *i*] **इति ॥ ९ ॥ अत्र मदन्तीरधिश्रयति ॥ १० ॥ निष्टप्तोपवातायां पात्र्यां वाचंयमस्तिरः पवित्रं पिष्टानि संवपति**—देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे ऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामग्नये जुष्टं संवपामि ॥ अग्नीषोमाभ्याम् **इति यथादेवतं त्रियजुषा तूष्णीं चतुर्थम् ॥ ११ ॥ ॥ २४ ॥**

अथैनानि पवित्राभ्यामुत्पुनाति—देवो वः सवितोत्पुनातु [1. 1. 5*a*] **इति पच्छो गायत्र्या ॥ १ ॥ प्रणीताभिर्हवीँषि संयौति ॥ २ ॥ अन्या वा यजुषोत्पूय ॥ ३ ॥ स्रुवेण प्रणीताभ्य आदाय वेदेनोपयत्यांहरति[3] ॥ ४ ॥** समापो अद्भिरग्मत [1. 1. 8*b*] **इति पिष्टेष्वानयति ॥ ५ ॥** अद्भ्यः परि प्रजाता स्थ समद्भिः पृच्यध्वम् [l. c. *d*] **इति तप्ताभिः प्रदक्षिणं पर्याप्लावयति ॥ ६ ॥** जनयत्यै त्वा सं यौमि [l. c. *e*] **इति संयुत्य विभजते**—यथाभागं व्यावर्तेथाम् **इति ॥ ७ ॥ यतः पुनर्न सँहरिष्यन् भवति ॥ ८ ॥ अथाभिमृशति**—अग्नये त्वा [l. c. *f*] **इति दक्षिणं पिण्डं** अग्नीषोमाभ्यां त्वा **इत्युत्तरं पौर्णमास्यां** इन्द्राग्निभ्याम् **इत्यमावास्यायामसंनयतः ॥ ९ ॥** इदमहँ सेनाया अभीत्वर्यै मुखमपोहामि [TB 3. 7. 5. 1,2] **इति वेदेन कपालेभ्यो ऽङ्गारानपोह्य** मखस्य शिरो ऽसि [1. 1. 8*g*] **इति दक्षिणं पिण्डमादाय दक्षिणे**

1 D °लम्
2 DGb शर्ध स्थ
3 Gbc °भ्या°

कपालयोगे ऽधिश्रयति—घर्मो ऽसि विश्वायुः [1. 1. 8h] इति ॥ १० ॥ [1]एवमेवोत्तरं पि[illegible]डमादायोत्तरं कपालयोगे ऽधिश्रयति ॥ ११ ॥ एवमनु[illegible]वीण्येवैष्वत ऊर्ध्वं कर्माणि क्रियन्ते ॥ १२ ॥ अत्राज्यं निर्वपति । उपरितरं[2] वा ॥ १३ ॥ ॥ २५ ॥

सर्वाणि कपालान्यभिप्रथयति—उरु प्रथस्वोरु ते यज्ञपतिः प्रथताम् [l. c. i] इति ॥ १ ॥ अ[illegible]पाकृतिं कूर्मस्येव प्रतिकृतिमश्वशफमात्रं करोति ॥ २ ॥ पात्र्यामप आनीय प्रदक्षिणं लेपेनानुपरिमार्ष्टि—त्वचं गृह्णीष्व [l. c. k] इत्येकैकम् । नातिक्षारयति ॥ ३ ॥ त्रिः पर्यग्नि करोति—अन्तरितं रक्षो ऽन्तरिता अरातयः [l. c. l] इति ॥ ४ ॥ परि वाजपतिः कविः [4. 1. 2t] इति वा ॥ ५ ॥ देवस्त्वा सविता श्रपयतु [1. 1. 8m] इत्युल्मुकैः प्रतितपति ॥ ६ ॥ अग्निस्ते तनुवं माति धाक् [l. c. n] इति दर्भैरभिज्वलयति ॥ ७ ॥ अविदहन्तः श्रपयत [TB 3. 2. 8. 7] इति वाचं विसृजते ॥ ८ ॥ सं ब्रह्मणा पृच्यस्व [1. 1. 8p] इति वेदेन पुरोडाशे साङ्गारं भस्माभ्यूहति ॥ ९ ॥ अ[illegible]नं पात्रीनिर्णेजनमित्युल्मुकेनाभितप्य पश्चेनान्तर्वेदि तिस्रः प्राचीरुदीचीर्वा लेखा [illegible] प्रत्यगपवर्गं त्रिर्निनयति[3]—एकताय स्वाहा [l. c. q] इत्येतैः प्रतिमन्त्रम् ॥ १० ॥ ॥ २६ ॥

इति दर्शपूर्णमासे प्रथमः प्रश्नः[4] ॥

---

1 Gb °रे

2 Gab °रां

3 D °नयन्

4–4 D प्रथमः, Ga प्रथमः खण्डः; Gc gives no colophon.

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे इति स्फ्यमादाय तृणेन संमृशति—शतभृष्टिरसि वानस्पत्यो द्विषतो वधः सहस्रभृष्टिः शततेजा वायुरसि तिग्मतेजाः इति ॥ १ ॥ अपरेणाहवनीयं वेदिर्भवति यजमानमात्र्यपरिमिता वा प्राची ॥ २ ॥ यथा हवीँष्यासन्नानि संभवेदेवं तिरश्ची ॥ ३ ॥

वेदेन वेदिं विविदुः पृथिवीँ सा पप्रथे पृथिवी पार्थिवानि ।
गर्भं बिभर्ति भुवनेष्वन्तस्ततो यज्ञो जायते विश्वदानिः ॥ [TB 3. 3. 9. 10]

इति पुरस्तात् स्तम्बयजुषो वेदेन वेदिं त्रिः संमार्ष्ट्युपरिष्टाद् वा ॥ ४ ॥ पूर्वार्धाद् वितृतीयदेशा- वेदेः स्तम्बय५ हरति ॥ ५ ॥ पृथिव्यै[2] वर्मासि इत्यन्तर्वेदि प्रागग्रमुदगग्रं वा दर्भं निधाय तस्मिन् स्फ्येन प्रहरति—पृथिवि देवयजन्योषध्यास्ते मूलं मा हिँसिषम् [1. 1. 9*d*] इति ॥ ६ ॥ अपहतो ऽररुः पृथिव्यै [l. c. *i*] इति स्फ्येन सतृणान् पाँसूनपादाय हरति—व्रजं गच्छ गोस्थानम् [l. c. *k*] इति ॥ ७ ॥ वर्षतु ते द्यौः [l. c. *l*] इति वेदिं प्रत्यवेक्षते ॥ ८ ॥ उत्तरतो निवपति—बधान देव सवितः परमस्यां परावति शतेन पाशैर्यो ऽस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मस्तमतो मा मौक् ॥ अररुस्ते दिवं मा स्कान् [l.c. *qr*] इति ॥ ९ ॥ स उत्करो भवति ॥ १० ॥ तमाग्नीध्रो गृह्णाति—अररो दिवं मा पप्तः इति ॥ ११ ॥ एवमेव द्वितीयँ हरत्येवं तृतीयम् ॥ १२ ॥ अपहतो ऽररुः पृथिव्यै देवयजन्यै [l. c. *i*] इति द्वितीयमपादत्ते ॥ १३ ॥ अपहतो ऽररुः पृथिव्या अदेवयजनः [l. c. *n*] इति तृतीयम् ॥ १४ ॥ ॥ १ ॥

तूष्णीं चतुर्थं हृत्वा स्फ्येन वेदिं परिगृह्णाति ॥ १ ॥ वसवस्त्वा परि गृह्णन्तु गायत्रेण छन्दसा [l. c. *s*] इति दक्षिणतः ॥ २ ॥ रुद्रास्त्वा [l. c.] इति पश्चात् ॥ ३ ॥ आदित्यास्त्वा [l. c.] इत्युत्तरतः ॥ ४ ॥ स्फ्येन वै सर्वं वेदिकर्म क्रियते ॥ ५ ॥ ततः संप्रेष्यति—

इमां नराः कृणुत वेदिमेत्य वसुमतीँ रुद्रवतीमादित्यवतीम् ।

1 Ga °ज°　　　　2 DGa °वी-

वर्ष्मन् दिवो नाभा पृथिव्या यथायं यजमानो न रिष्येत्॥ [TB 3.7.7.13,14]
एत देवेभ्यो जुष्टमदित्या उपस्थे ।
इमां देवा अजुषन्त सर्वे ।
रायस्पोषा यजमानं विशन्तु ॥

इति ॥ ६ ॥ अथास्या उत्तमां त्वचँ संहृत्योत्करं गमयति ॥ ७ ॥ अथैनां खनति द्व्यङ्गुलं त्र्यङ्गुलं चतुरङ्गुलं वा सीतामात्रीँ रथवर्त्ममात्रीं यावत् पार्ष्णयाः श्वेतं तावतीं वा—देवस्य सवितुः सवे कर्म कृण्वन्ति वेधसः [1. 1. 9*t*] इति ॥ ८ ॥ मूलं छिनत्ति ॥ ९ ॥ आ प्रतिष्ठायै खनति ॥ १० ॥ प्राञ्चौ वेद्यँसावुन्नयत्यभित आहवनीयं प्रतीची श्रोणी अभितो गार्हपत्यम् ॥ ११ ॥ मध्ये संनतां प्राचीमुदीचीं प्रवणां पुरस्तादँहीयसीं पश्चात् प्रथीयसीं दक्षिणतो वर्षीयसीं पुरीषवतीं करोति ॥ १२ ॥ यत् पुरीषमतिशेत उत्करं[1] तद् गमयति ॥ १३ ॥ यत् तृणं मूलं वातिशेते स्फ्येन तच्छिनत्ति न नखेन ॥ १४ ॥ ॥ २ ॥

आहार्यपुरीषां पशुकामस्य वेदिं कुर्यात्[2] खननपुरीषां प्रजाकामस्येति विज्ञायते ॥ १ ॥ उद्धुप्य नित्यमन्यदावपेदित्येकमखातायामेवान्यदावपेदित्यपरम् ॥ २ ॥ यत्र खनेत् तत्र खननमन्त्रं जपेत् ॥ ३ ॥ अधिश्रितेषु हविष्षु पौर्णमास्यां वेदिं कुर्यात् ॥ ४ ॥ पूर्वेद्युः प्राग् बर्हिष आहरणादमावास्यायाम् ॥ ५ ॥ यत् प्रागुत्तरस्मात् परिग्राहात् तत् कृत्वोपवसति ॥ ६ ॥ समानमितरत् ॥ ७ ॥ ब्रह्माणमामन्त्रयते—ब्रह्मन्नुत्तरं परिग्राहं परिग्रहीष्यामि इति ॥ ८ ॥ प्रसूतो ब्रह्मणा स्फ्येन वेदिं परिगृह्णाति—ऋतमसि [l. c. *u*] इति दक्षिणतः ऋतसदनमसि [l. c.] इति पश्चात् ऋतश्रीरसि [l. c. *v*] इत्युत्तरतः ॥ ९ ॥ अथैनाँ स्फ्येन प्रतीचीं योयुप्यते—धा असि स्वधा असि [l. c.] इति ॥ १० ॥ अनुवाकशेषेण पश्चार्धे वितृतीयदेशे वेदेः स्फ्यं तिर्यञ्चँ स्तब्ध्वा संप्रेष्यति—प्रोक्षणीरासादयेध्माबर्हिरुपसादय ॥ स्रुवं च स्रुचश्च संमृड्ढि ॥ पत्नीँ संनह्याज्येनोदेहि इति ॥ ११ ॥ आग्नीध्र एतानि कर्माणि कुर्यादित्येकमध्वर्युरित्यपरम् ॥ १२ ॥ उपनिनीय प्रोक्षणीः स्फ्यस्य वर्त्मन् दक्षिणेन स्फ्यमसँस्पृष्टा बर्हिरासादयति ॥ १३ ॥ यं द्विष्यात् तं ध्यायेत् ॥ १४ ॥ उत्करे पुरस्तात् प्रत्यञ्चँ स्फ्यमुदस्यति—शतभृष्टिरसि वानस्पत्यो द्विषतो वधः [2. 6. 4. 1] इति ॥ १५ ॥ यं द्वेष्टि तस्य नाम गृह्णाति ॥ १६ ॥ हस्ताववनिज्य स्फ्यं प्रक्षालयति । नाग्रं प्रतिमुञ्चति ॥ १७ ॥ वेदिं कृत्वा नानवनिज्य हस्तौ पात्राणि

1 D °रे
2 Gb om.
3 DbGc °प्र°

पराहरण्यात् ॥ १८ ॥ उत्तरेण प्रणीताः पश्चात् प्रागग्रमिध्माबर्हिषी[1] उपसादयति ॥ १६ ॥ ॥ ३ ॥

दक्षिणमिध्ममुत्तरं बर्हिः ॥ १ ॥ स्रुवं च स्रुचश्च[2] प्राशित्रहरणं चादाय गार्हपत्ये वाहवनीये वा निष्टपति—प्रत्युष्टँ रक्षः प्रत्युष्टा अरातयः [1.1.10*a*] इति ॥ २ ॥ वेदाग्रैः प्रतिविभज्य संमार्ष्टि । अप्रतिविभज्य वा ॥ ३ ॥ स्रुवमग्र उत्तानं धारयमाणो ऽग्नेरन्तरतो ऽभ्याकारँ सर्वतो बिलमभिसमाहारं तथैव दण्डम्—गोष्ठं मा निर्मृक्षम् [l. c. *c*] इति ॥ ४ ॥ जुहूँ[3] संमार्ष्ट्युत्तानां धारयमाणो ऽग्नेरन्तरतो ऽभ्याकारं प्राचीं[3] मध्यैर्बाह्यतः प्रतीचीं मूलैर्दण्डम्—वाचं प्राणं मा निर्मृक्षम् [l. c. *d*] इति ॥ ५ ॥ उपभृतँ संमार्ष्टि तिरश्चीं धारयमाणो ऽग्नेरन्तरतो ऽभ्याकारं प्रतीचीं मध्यैर्बाह्यतः प्राचीं मूलैर्दण्डम्—चक्षुः श्रोत्रं मा निर्मृक्षम् [l. c.] इति ॥ ६ ॥ यथा स्रुवं तथा ध्रुवाम्—प्रजां योनिं मा निर्मृक्षम् [l. c.] इति ॥ ७ ॥ रूपं वर्णं मा निर्मृक्षम् ॥ वाजिनं[4] त्वा सपत्नसाहँ संमार्ज्मि [l. c. *c*] इति प्राशित्रहरणम् ॥ ८ ॥ न संमृष्टानि चासंमृष्टानि च सँस्पर्शयेत् ॥ ६ ॥ यदि सँस्पर्शयेत् पुनरेव निष्टप्य संमृज्यात् ॥ १० ॥ संमृष्टानि निष्टपति—अग्नेर्वस्तेजिष्ठेन तेजसा निष्टपामि [l. c. *b*] इति ॥ ११ ॥ ॥ ४ ॥

अथैतानि संमार्जनान्यद्भिः सँस्पृश्याग्नौ प्रहरति ॥ १ ॥ यतरस्मिन् निष्टपति[5]—

दिवः शिल्पमवततं पृथिव्याः ककुभि श्रितम् ।

तेन वयँ सहस्रवल्शेन सपत्नं नाशयामसि स्वाहा ॥ [TB 3. 3. 2. 1]

इति ॥ २ ॥ उत्करे वोदस्यति ॥ ३ ॥ पत्नीमूर्ध्वज्ञुमासीनाँ संनह्यति तिष्ठन्तीं वा । स्वयं वा पत्न्यात्मानं मौञ्जेन योक्त्रेणान्यतरतः पाशेनाभ्यन्तरं वाससो बाह्यतो वा—आशासाना सौमनसम् [1. 1. 10*e*] इति ॥ ४ ॥ उत्तरेण नाभिं निष्कर्ष्य ग्रन्थिं कृत्वा दक्षिणतो नाभेः पर्यूहते ॥ ५ ॥ अग्ने गृहपते उप मा ह्वयस्व इति गार्हपत्यमभिमन्त्रयते ॥ ६ ॥ देवानां पत्नीरुप मा ह्वयध्वम् इति देवपत्नीरपरेण गार्हपत्यम् ॥ ७ ॥ देवपत्न्या लोकमुपतिष्ठते[6]—पत्नि पत्न्येष ते लोको नमस्ते अस्तु मा मा हिँसीः इति ॥ ८ ॥ देशाद् दक्षिणत उदीच्युपविशति—

इन्द्राणीवाविधवा भूयासमदितिरिव सुपुत्रा ।

1 G प्राग् for प्रागग्रम्
2 DaGac add स, Db add -मस-
3–3 D जुहूमुत्तानां संमार्ष्टि प्राचीं
4 DGb वाजि
5 Gb संमार्ष्टि
6 G लोक उ०

अस्थूरि त्वा गार्हपत्योपनिषदे सुप्रजास्त्वाय ॥ [TB 3. 7. 5. 10,11]

इति ॥ ९ ॥ गार्हपत्यमभिमन्त्रयते—सुप्रजसस्त्वा वयम् [1. 1. 10*f*] **इत्येतया ॥ १० ॥**

मम पुत्राः शत्रुहणो अथो मे दुहिता विराट् ।

उताहमस्मि संजया पत्युर्मे श्लोक उत्तमः ॥

इति च ॥ ११ ॥ पूषा ते बिलं विष्यतु **इति सर्पिर्धानस्य बिलं विष्यति ॥ १२ ॥** अदितिरस्यच्छिद्रपत्त्रा[1] **स्थाल्य स्थालीमादाय ॥ १३ ॥ ॥ ५ ॥**

तस्यां पवित्रान्तर्हितायां प्रभूतमाज्यं निर्वपति—महीनां पयो ऽस्योषधीनाँ रसस्तस्य ते ऽक्षीयमाणस्य निर्वपामि देवयज्यायै [TB. 3. 3. 3. 5] **इति ॥ १ ॥ दक्षिणाग्नावधिश्रयति**—इदं विष्णुर्वि चक्रमे [1. 2. 13*e*] **इति ॥ २ ॥ विलाप्य वा निर्वपति ॥ ३ ॥** इषे त्वा [1. 1. 1*a*] **इति दक्षिणार्धे गार्हपत्यस्याधिश्रयति ॥ ४ ॥** ऊर्जे त्वा [l. c.] **इत्यपादाय वेदेनोपयम्यै[4] पत्न्या उपयच्छति ॥ ५ ॥ तत् सा निमील्यानुच्छ्वसन्त्यवेक्षते**—महीनां पयो ऽस्योषधीनाँ रसो ऽदब्धेन त्वा चक्षुषावेक्षे सुप्रजास्त्वाय [1.1. 10*k*] **इति ॥ ६ ॥** तेजो ऽसि **इत्युत्तरार्धे गार्हपत्यस्याधिश्रयति ॥ ७ ॥** तेजसे त्वा **इत्यपादाय वेदेनोपहत्योद्धरति**—तेजो ऽसि तेजो ऽनुप्रेहि [l. c. *l*] **इति ॥ ८ ॥ आहवनीये ऽधिश्रयति**—अग्निस्ते तेजो मा वि नैत् [l. c.] **इति ॥ ९ ॥ उत्तरेण प्रोक्षणीः स्फ्यस्य वर्त्मन् सादयति**—अग्नेर्जिह्वासि सुभूर्देवानां धाम्नेधाम्ने देवेभ्यो यजुषेयजुषे भव [l. c. *mn*] **इति ॥ १० ॥ अथैनदध्वर्युश्च[6] यजमानश्च निमील्य वीक्ष्यानुच्छ्वसन्तावीक्षेते**—आज्यमसि [1. 6. 1*b*] **इति प्रतिपद्य** तस्य ते भक्षीय [l. c.] **इत्यन्तेन ॥ ११ ॥ अथैनदुदगग्राभ्यां पवित्राभ्यां पुनराहारं त्रिरुत्पुनाति**—शुक्रमसि ॥ ज्योतिरसि ॥ तेजो ऽसि [1. 1. 10*o*] **इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ १२ ॥ आज्यवतीभ्यां पवित्राभ्यां प्रोक्षणीरुत्पुनाति**—देवो वः सवितोत्पुनातु [l. c. *p*] **इति पच्छो गायत्र्या ॥ १३ ॥ ॥ ६ ॥**

अनिष्कासिना स्रुवेणान्तर्वेद्याज्यानि गृह्णाति ॥ १ ॥ वेदे स्रुचो ऽत्याधाय चतुर्गृहीतं जुह्वाम्—शुक्रं त्वा शुक्रायां धाम्नेधाम्ने देवेभ्यो यजुषेयजुषे गृह्णामि [l. c. *q*] **इत्येतैरभिर्मन्त्रैः ।** पञ्चानां त्वा वातानाम् [1. 6. 1*c*] **इति चतुर्थम् ॥ २ ॥ एवमे-**

1 Gc °मनुम°
2 Ga °पात्रा, Gc °पवित्रा
3 Ga °त्य
4 Ga वेदेनोपत्या°, Gb वेदेनोपयाम्या°
5 Gb जुहू°
6 Gc °म°
7 Gc °मु°
8 DGa om.
9 Gab ध्रु°

वोत्तरैर्मन्त्रैरुपभृति ध्रुवायामिति गृह्णाति ॥ ३ ॥ अष्टगृहीतमुपभृति चतुर्गृहीतं ध्रुवायां पञ्चगृहीतं पशुकामस्य ॥ ४ ॥ तैरेव मन्त्रैर्यजमानो ऽनुमन्त्रयते[1] ॥ ५ ॥ अपि वाध्वर्यवैरेवाध्वर्युर्गृह्णीयात् ॥ ६ ॥ याजमानैर्यजमानो ऽनुमन्त्रयते ॥ ७ ॥ भूयो जुह्वां गृह्णात्यल्पीय उपभृति भूयिष्ठं ध्रुवायाम् ॥ ८ ॥ समंबिलं धारयमाणो जुह्वां गृह्णाति मध्यदेश उपभृति भूमौ[2] प्रतिष्ठितायां ध्रुवायाम् ॥ ९ ॥ नान्तर्वेदि गृहीत्वा पश्चात् प्रतिहरन्ति[3] ॥ १० ॥ नोत्कर आज्यं किंचन सादयति ॥ ११ ॥ आपो देवीरग्रेपुवः [1. 1. 5b] इति प्रोक्षणीरभिमन्त्र्य ब्रह्माणमामन्त्रयते—ब्रह्मन् प्रोक्षिष्यामि इति ॥ १२ ॥ प्रसूतो ब्रह्मणा विषायेध्मं[4] प्रोक्षति—कृष्णो ऽस्याखरेष्ठो ऽग्नये त्वा स्वाहा [1. 1. 11a] इति ॥ १३ ॥ वेदिरसि [l. c. b] इति वेदिं बर्हिरसि [l. c. c] इति बर्हिः । एकैकं त्रिस्त्रिः प्रोक्षति ॥ १४ ॥ अन्तर्वेदि पुरोग्रन्थि[5] बर्हिरासाद्य प्रोक्षति—दिवे त्वा [l. c. d] इत्यग्रं अन्तरिक्षाय त्वा [l. c.] इति मध्यं पृथिव्यै त्वा [l. c.] इति मूलम् ॥ १५ ॥ स्रुच्यग्राण्युपपाद्य मूलान्युपपाययति ॥ १६ ॥ ॥ ७ ॥

सहस्रुचा पुरस्तात् प्रत्यञ्चं ग्रन्थिं प्रत्युक्षति—पोषाय त्वा इति ॥ १ ॥ यत् प्रोक्षणीनामुच्छिष्यति[6] तदन्तर्वेदि निनयति—स्वधा पितृभ्यः [l. c. e] इति ॥ २ ॥ दक्षिणायै श्रोणेरुपक्रम्योत्तरस्याः संततां धारां स्रावयति[7] ॥ ३ ॥ पूषा ते ग्रन्थिं विष्यतु इति बर्हिर्विस्रँसयति ॥ ४ ॥ ऊर्ध्वं प्राञ्चमुद्गूढं प्रत्यञ्चमायच्छति[8] ॥ ५ ॥ पुरस्तात् प्रस्तरं गृह्णाति । नानुमार्ष्टि न प्रतिमार्ष्टि नावधूनोति । कर्षन्निवापादत्ते[9]—विष्णो स्तूपो ऽसि [l. c. g] इति ॥ ६ ॥ तस्मिन् पवित्रे अपिसृजति—

अयं प्राणश्चापानश्च यजमानमपिगच्छताम् ।
यज्ञे ह्यभूतां पोतारौ पवित्रे हव्यशोधने ॥ [TB 3. 7. 4. 12]

इति ॥ ७ ॥ ततः संप्रेष्यति—

स्तृणीत[10] बर्हिः परिधत्त वेदिं जामिं मा हिँसीरमुया शयाना ।
दर्भैः स्तृणीत हरितैः सुवर्णैर्निष्का इमे यजमानस्य ब्रध्ने ॥

1 Gac °येत
2 Gb भूमि-
3 Ga °ति, Gb प्रहरन्ति, Gc परिहरन्ति
4 Ga विस्रस्येध्मं
5 Gb om.
6 Gbc °ष्येत
7 D सावित्र्या वपति
8 D °च्छेत्
9 Da °धत्ते, Db °धाते, Gb °पाङ्के for °पादत्ते
10 D अभिस्तृ°

इति ॥ ८ ॥ **ब्रह्मणे प्रस्तरं प्रयच्छति**[1]—प्राणापानाभ्यां त्वा सतनुं करोमि **इति** ॥ ९ ॥ **ब्रह्मा यजमानाय**—यजमाने प्राणापानौ दधामि **इति** ॥ १० ॥ मयि प्राणापानौ **इति यजमानः प्रत्याह** ॥ ११ ॥ **शुल्बँ स्तृणाति**—ऊर्णाम्रदसं त्वा स्तृणामि [1. 1. 11*h*] **इति** ॥ १२ ॥ **आ दक्षिणायै श्रोणेः**[2] **प्रपाद्योत्तरस्मादँसात् संततँ सर्वस्यां वेद्यां बर्हिः स्तृणाति ब**[3]**लमनतिदृश्नम्**—ऊर्णाम्रदसं त्वा स्तृणामि [l. c.] **इति त्रिधातु पञ्चधातु वा प्रागपवर्गं प्रत्यगपवर्गं वा** ॥ १३ ॥ **अग्रै**[4]**र्मूलान्याच्छादयति** ॥ १४ ॥ ॥ ८ ॥

धातौधातौ मन्त्रं जपति ॥ १ ॥ **अत्रैके ऽनूयाजार्थं उल्मुके निरूहन्ति** ॥ २ ॥ **प्रस्तरं धारयमाणो ऽपरेणाहवनीयँ सँस्पृष्टान् परिधीन् परिदधात्युदगग्रं मध्यमम्**—गन्धर्वो ऽसि विश्वावसुः [l. c. *i*] **इति** इन्द्रस्य बाहुरसि [l. c. *k*] **इति दक्षिणं** मित्रावरुणौ त्वा [l. c. *l*] **इत्युत्तरम्** ॥ ३ ॥ **अभ्यग्रमाहवनीयं दक्षिणमवागग्रमुत्तरम्** ॥ ४ ॥ **एवमनु**[5]**वाण्येवैष्वत ऊर्ध्वं कर्माणि क्रियन्ते** ॥ ५ ॥ सूर्यस्त्वा पुरस्तात् पातु [l. c. *m*] **इत्याहवनीयमभिमन्त्र्य मध्ये ऽग्नेरूर्ध्वे आघारसमिधावादधाति** ॥ ६ ॥ वीतिहोत्रं त्वा कवे [l. c. *n*] **इति दक्षिणाम्** ॥ ७ ॥ **तूष्णीमुत्तराम्** ॥ ८ ॥ **बर्हिषः समावनन्तर्गर्भौ**[5] **विधृती कृत्वा मध्ये वेदेरुदीचीनाग्रे निदधाति**—विशो यन्त्रे स्थः [l. c. *o*] **इति** ॥ ९ ॥ **विधृत्योः प्रस्तरँ सादयति**—वसूनाँ रुद्राणामादित्यानाँ सदसि सीद [l. c. *p*] **इति** ॥ १० ॥ **प्रस्तरे जुहूम्**—जुहूरसि घृताची [l. c. *q*] **इति** ॥ ११ ॥ **समं मूलैर्दण्डं करोति** ॥ १२ ॥ **उत्तरेण जुहूमुपभृतं प्रतिकृष्टतरामधस्ताद् विधृत्योः** उपभृदसि [l. c.] **इति** ॥ १३ ॥ **उत्तरेणोपभृतं ध्रुवां प्रतिकृष्टतरामुपरिष्टाद् विधृत्योः** ध्रुवासि [l. c.] **इति** ॥ १४ ॥ **असँस्पृष्टाः सादयति** ॥ १५ ॥ **दक्षिणेन जुहूँ स्रुवँ सादयति । उत्तरेण वा ध्रुवाम्**—ऋषभो ऽसि शाक्वरो घृताचीनाँ सूनुः प्रियेण नाम्ना प्रिये सदसि सीद [TB 3. 7. 6. 10] **इति** ॥ १६ ॥ ॥ ९ ॥

अथैनाँ अभिमन्त्रयते—एता असदन् [1. 1. 11*r*] **इत्य**[7]**नुवाकशेषेण** ॥ १ ॥ विष्णूनि स्थ वैष्णवानि धामानि स्थ प्राजापत्यानि **इत्याज्यान्यभिमन्त्रयते** ॥ २ ॥ **स्रुवमाज्यस्थालीं वेदं पात्रीं चादायापरेण गार्हपत्यं**[?] **पविश्य** इदमहँ सेनाया अभीत्वर्यै

1 Gb om.
2 D °णया
3 Gb उपक्रम्योत्त°
4 G °मवाग्र°
5 Ga adds दर्भौ
6 DGac अग्र°
7 D °नम्, Gb °नाम्

मुखमपोह्यामि [TB 3. 7. 5. 1,2] इति वेदेन पुरोडाशात् साङ्गारं भस्मापोह्याभिमन्त्रयते—सूर्यं ज्योतिर्विभाहि महत इन्द्रियाय बलाय इति ॥ ३ ॥ पात्र्यामुपस्तृणाति—

स्योनं ते सदनं करोमि घृतस्य धारया सुशेवं कल्पयामि ।

तस्मिन् सीदामृते[1] प्रतितिष्ठ व्रीहीणां मेध सुमनस्यमानः ॥ [l. c. 2, 3]

इति ॥ ४ ॥ आज्येनाभिघारयति—

आप्यायतां घृतयोनिरग्निर्हव्यानुमन्यताम् ।

खमङ्क्ष्व त्वचमङ्क्ष्व सुरूपं त्वा वसुविदं

पशूनां तेजसाग्नये जुष्टमभिघारयामि ॥ [l. c. 2]

इति दक्षिणम् । तूष्णीमुत्तरम् ॥ ५ ॥ सांनाय्यमभिघारयति—

यस्त आत्मा पशुषु प्रविष्टो देवानां विष्ठामनु यो वितस्थे ।

आत्मन्वान् सोम घृतवान् हि भूत्वा देवान् गच्छ सुवर्विन्दे[2] यजमानाय मह्यम् ॥

[l. c. 3] इति ॥ ६ ॥ पात्र्यामुद्वासयति—

आर्द्रः प्रथस्नुर्भुवनस्य गोपाः ।

शृत उत्स्नाति जनिता मतीनाम् ॥ [l. c.]

इति ॥ ७ ॥ न पर्यावर्तयति न भिनत्ति ॥ ८ ॥ ॥ १० ॥

इरा भूतिः पृथिव्यै रसो मोत्क्रमीत् [l. c.] इति कपालानि प्रत्यनक्ति ॥ १ ॥ अथैनावपरिवर्गमणिकौ[3]षमनक्ति—देवस्त्वा सविता मध्वानक्तु [1. 3. 5*d*] इति ॥ २ ॥ उपरिष्टादभ्यज्याधस्तादुपानक्ति ॥ ३ ॥ स्वक्रमकूर्मपृषन्तं[4] कृत्वा सांनाय्ये चालंकृत्यान्तर्वेदि चतुर्होत्रा पौर्णमास्याँ हवीँष्यासादयेत् । पञ्चहोत्रामावास्यायाम् ॥ ४ ॥ भूर्भुवः सुवः इति प्रथमायां पौर्णमास्याम् ॥ ५ ॥ संवत्सरे पर्यागत एताभिरेवासादयेत् ॥ ६ ॥ प्रथम एव संवत्सर इत्याश्मरथ्यः । संवत्सरेसंवत्सर इत्यालेखनः ॥ ७ ॥ अपरेण स्रुचः पुरोडाशावासादयति ॥ ८ ॥ मध्ये वेदेः सांनाय्यकुम्भ्यौ संधाय दक्षिणस्यां वेदिश्रोण्यॉं शृतमासादयत्युत्तरस्यां दधि ॥ ९ ॥ अपि वा पूर्वँ शृतमपरं दधीत्येकेषाम् ॥ १० ॥ अग्रेण ध्रुवां वेदँ सादयति—

अयं वेदः पृथिवीमन्वविन्दद् गुहा सतीं गहने गह्वरेषु ।

स विन्दतु यजमानाय लोकमच्छिद्रं यज्ञं भूरिकर्मा करोतु ॥ [TB 3. 7. 6. 13] इति ॥ ११ ॥ वेद्यन्तान् परिस्तीर्य होतृषदनं कल्पयति ॥ १२ ॥ जघनेन

1 D °तं

2 TaitBr. सुवर्विद

3 DGac °निका°

4 DGb स्वक्रकूर्मपृष्टन्तं, Gc स्वक्रं कूर्मपृषदन्तं; Ga missing.

5 D °स°

वेदिमुदगग्रैर्दर्भैः सँस्तीर्णं भवति ॥ १३ ॥ ॥ ११ ॥

ततः संप्रेष्यति—अग्नये समिध्यमानायानुब्रूहि इति ॥ १ ॥ आसीन इध्मं प्रणवेप्रणवे दक्षिणमभ्याधाति ॥ २ ॥ यत्राभिजानाति समिद्धो अग्न आहुत [TB 3. 5. 2. 3] इति तदेकामनूयाजसमिधमवशिष्य सर्वमिध्मशेषमभ्याधाय वेदेनाहवनीयं त्रिरुपवाजयति ॥ ३ ॥ स्रुवेण ध्रुवाया आज्यमादाय वेदेनोपयम्योत्तरं परिधिसंधिमन्ववहृत्य दक्षिणाप्राङ्मासीनः संततमृजुमाघारमाघारयति ॥ ४ ॥ प्रजापतिं मनसा ध्यायन् स्रुवेणाज्यस्थाल्या आज्यमादाय ध्रुवामाप्याययति—आ प्यायतां ध्रुवा घृतेन [1.6.5*a*] इत्येतया ॥ ५ ॥ तत्रैषो ऽत्यन्तप्रदेशो यत्र क्व ध्रुवाया आज्यमादत्त एवमेवैनमाप्याययति। ध्रुवाया एवानादिष्टाज्यार्थाः क्रियन्ते ॥ ६ ॥ ततः संप्रेष्यति—अग्नीत् परिधीँश्चाग्निं च त्रिस्त्रिः संमृड्ढि इति ॥ ७ ॥ सस्फ्यैरिध्मसंनहनैराग्नीध्रः परिधीँश्चाग्निं च त्रिस्त्रिः संमार्ष्टि ॥ ८ ॥ तूष्णीं परिधीन् ॥ ९ ॥ अग्ने वाजजिद् वाजं त्वा सरिष्यन्तं वाजं जेष्यन्तं वाजिनं वाजजितं वाजजित्यायै संमार्ज्म्यग्निमन्नादमन्नाद्याय इत्यग्निँ संमार्ष्टि ॥ १० ॥ अग्रेण जुहूं ध्रुवां चोत्तानौ पाणी प्रतिष्ठाप्य ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥

आहवनीयायाञ्जलिं करोति—भुवनमसि विप्रथस्व ॥ अग्ने यष्टरिदं नमः [1. 1. 12*ab*] इति ॥ १ ॥ जुहूमादत्ते—जुह्वेहि [l. c. *c*] इति । उपभृतम् उपभृदेहि [l. c. *d*] इति ॥ २ ॥ उपभृति जुहूमत्यादधाति—सुयमे मे अद्य घृताची भूयास्तँ स्वावृतौ सूपावृतौ इति ॥ ३ ॥ तत्रैषो ऽत्यन्तप्रदेशो यत्र क्वोपभृति जुहूमत्यादधाति मुखत एवाध्यूहति मुखत उपावहरति ॥ ४ ॥ न च सँश्लेषयति नाभिदेशे च स्रुचौ धारयते ॥ ५ ॥ समं प्राणैरित्येकेषाम् ॥ ६ ॥ अग्रेण ध्रुवामनवक्लिश्नन् प्रस्तरमत्याक्रामति—अग्नाविष्णू मा वामव क्रमिषम् [l. c. *e*] इति ॥ ७ ॥ दक्षिणतो ऽवतिष्ठते—विष्णो स्थानमसि [l. c. *h*] इति ॥ ८ ॥ अन्तर्वेदि दक्षिणः पादो भवति। अवघ्र इवे सव्यः ॥ ९ ॥ दक्षिणं परिधिसंधिमन्ववहृत्योर्ध्वस्तिष्ठन्नन्वारब्धे यजमाने प्राञ्चमुदञ्चँ संततमृजुमाघारमाघारयति—समारभ्योर्ध्वो ऽध्वरः [l. c. *k*] इति ॥ १० ॥ न्यञ्चमाघारयेद् वृष्टिकामस्योर्ध्वँ स्वर्गकामस्य ॥ ११ ॥ एतं भूयिष्ठमाहुतीनां जुहोति ॥ १२ ॥ हुत्वा हुं प्राणिति ॥ १३ ॥ हिं बृहद्भाः [l. c. *n*] इति स्रुचमुद्गृह्णाति ॥ १४ ॥ असँस्पर्शयन् स्रुचौ प्रत्याक्रामति—॥ १५ ॥ ॥ १३ ॥

1 DGc त्यंतः

2 D संसि°

3 D अवघ्रः (omitting इव), Ga अविस्रुवस्

4–4 Gbc हुत्वानु–; others as above.

5 Thus all the mss. हिं not in TaitS.

पाहि माग्ने दुश्चरिताद् आ मा सुचरिते भज [1. 1. 12o] इति ॥ १ ॥ एते एवाक्रमणप्रत्याक्रमणे मन्त्रवती भवतः ॥ २ ॥ तत्रैषो ऽत्यन्तप्रदेशो या उत्तरतः सप्ताहुतीर्जुहोत्युत्तरं परिधिसंधिमन्ववहृत्य ता जुहोति । या दक्षिणतो दक्षिणं परिधिसंधिमन्ववहृत्य ताः ॥ ३ ॥ दक्षिणेनैव दक्षिणाक्रामति[1] सव्येनोदङ् । अपि वा सव्येन दक्षिणा दक्षिणेनोदङ् ॥ ४ ॥ प्रत्याक्रम्य जुह्वा ध्रुवाँ समनक्ति—मखस्य शिरो ऽसि सं ज्योतिषा ज्योतिरङ्क्ताम् [1. c. p] इति[2] ॥ ५ ॥ उन्नीतँ रायः इति स्रुवेण ध्रुवाया आज्यमादाय सुवीराय स्वाहा इति जुहूं प्रत्यभिघारयति ॥ ६ ॥ यज्ञेन यज्ञः संततः इति जुह्वा ध्रुवाम् ॥ ७ ॥ निधाय स्रुचौ वेदेरन्त्यन्तं[3] तृणमादायोत्तरत उत्करे प्राञ्चौ प्रवराया तिष्ठेते—

क इदमध्वर्युर्भविष्यति स इदमध्वर्युर्भविष्यति ।
यज्ञो यज्ञस्य विष्णो स्थाने तिष्ठामि ।
वागार्त्विज्यं करोतु मन आर्त्विज्यं करोतु ।
वाचं प्रपद्ये । भूर्भुवः सुवः ॥

इति पूर्वो ऽध्वर्युः ।

क इदमग्नीद् भविष्यति स इदमग्नीद् भविष्यति ।
यज्ञो यज्ञस्य विष्णो स्थाने तिष्ठामि ।
वागार्त्विज्यं करोतु मन आर्त्विज्यं करोतु ।
वाचं प्रपद्ये । भूर्भुवः सुवः ॥

इति ॥ ८ ॥ ॥ १४ ॥

अपर आग्नीध्रः ॥ १ ॥ स्फ्यं चेध्मसंनहनानि चान्वारभेते ॥ २ ॥ ब्रह्माणमामन्त्रयते—ब्रह्मन् प्रवरायाश्रावयिष्यामि इति ॥ ३ ॥ [4]ततो ब्रह्मणा प्रसूतो[4] ऽध्वर्युरा[5]श्रावयति—आ श्रावय [1. 6. 11. 1] इति ओ श्रावय इति वा ॥ ४ ॥ अस्तु श्रौषट् [1. c.] इत्याग्नीध्रः प्रत्याश्रावयति ॥ ५ ॥ तत्रैषो ऽत्यन्तप्रदेशो यत्र कचाध्वर्युराश्रावयेन्नित्यमेवाग्नीध्रो ऽपरेणोत्करं दक्षिणामुखस्तिष्ठन् स्फ्यँ सेध्मसंनहनमूर्ध्वं धारयमाणः प्रत्याश्रावयति ॥ ६ ॥ आग्नीध्रागारे तु सोमे ॥ ७ ॥ आश्राव्य प्रवरं प्रवृणीते—अग्निर्देवो होता देवान् यक्षद् विद्वाँश्चिकित्वान् मनुष्वद्भरतवद्-

1 D दक्षिणां क्रा°, Gbc दक्षिणात्याक्रा°
2 Gbc add त्रिः
3 D °रभ्यंतं, Gac °रभ्यन्तरं, Gb °रप्यन्तः
4-4 Ga प्रसृतो ब्रह्मणा, Gb प्रसूतो
5 Ga om. अध्वर्युः; Gb ब्रह्म

दोवद्दोवत्[1] इति यथार्षेयो यजमानः ॥ ८ ॥ त्रीनार्षेयान्[2] मन्त्रकृत इत ऊर्ध्वान् वृणीते ॥ ९ ॥ अपि वा मनुवद् इत्येव प्रवृणीते ॥ १० ॥ पुरोहितस्यार्षेयान् राज्ञः प्रवृणीते ॥ ११ ॥ ब्रह्मण्वदा च वक्षद् ब्राह्मणा अस्य यज्ञस्य प्रावितारः इत्युक्त्वा असौ इति होतुरुपाँशु नाम गृह्णाति ॥ १२ ॥ मानुषः इत्युच्चैः ॥ १३ ॥ वेद्यां तृणमपिसृज्य ॥ १४ ॥ ॥ १५ ॥

अनपव्या[3]रन्तः प्रचरन्तीति विज्ञायते ॥ १ ॥ यत्राभिजानाति घृतवतीमध्वर्यो स्रुचमास्यस्व [2. 5. 9. 6] इति तज्जुहूपभृतावादायात्याक्रम्याश्राव्याह—समिधो यज इति ॥ २ ॥ वषट्कृते जुहोति ॥ ३ ॥ आश्राव्याश्राव्य यजयज इत्येवोत्तरेभ्यः संप्रेष्यति ॥ ४ ॥ अपरेणाघारसंभेदं प्राचः प्रयाजानभिक्रामन्[4] जुहोति ॥ ५ ॥ समानत्र वा ॥ ६ ॥ अपि वा समिधः पुरस्ताद् यजति तनूनपातं दक्षिणत इडः पश्चाद् बर्हिरुत्तरतः स्वाहाकारं मध्ये ॥ ७ ॥ यत्र समिधस्तत्र[5] सर्वा आहुतीर्जुहुयात् ॥ ८ ॥ चतुर्थँ होष्यन्नौपभृतादर्धं जुह्वामानयते ॥ ९ ॥ पञ्च प्रयाजानिष्ट्वा प्रत्याक्रम्य यज्जुह्वामाज्यं परिशिष्टं तेन हवीँष्यभिघारयति—ध्रुवामग्रे ऽथाग्नेयं पुरोडाशमथोत्तरमथ शृतमथ दध्युपभृतमन्ततः ॥ १० ॥ अथायतने स्रुचौ सादयित्वा पुनरादत्ते ॥ ११ ॥ एवमादत्ते भवत आ स्विष्टकृतः ॥ १२ ॥ आँज्यभागाभ्यां प्रचरति ॥ १३ ॥ अग्नये ऽनुब्रूहि इति संप्रेष्यति ॥ १४ ॥ जुह्वां[6] चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वा पञ्चगृहीतं वात्याक्रम्य[7] श्राव्याह—अग्निं यज इति ॥ १५ ॥ वषट्कृत उत्तरार्धपूर्वार्धे[8] जुहोति ॥ १६ ॥ नैतामुत्तरेणान्यामाहुतिं जुहोति प्रत्याक्रम्य ॥ १७ ॥ ॥ १६ ॥

सोमायानुब्रूहि इति संप्रेष्यति[9] ॥ १ ॥ यथागृहीतमाज्यं गृहीत्वात्याक्रम्याश्राव्याह—सोमं यज इति ॥ २ ॥ वषट्कृते दक्षिणार्धपूर्वार्धे प्रबाहुक् पूर्वया जुहोति ॥ ३ ॥ नैतां दक्षिणेनान्यामाहुतिं जुहोति प्रत्याक्रम्य ॥ ४ ॥ तत्रैषो ऽत्यन्तप्रदेशः स्रुवेणैवाज्यदोहयोरित्[10]यवद्यति हस्तेन पुरोडाशस्य ॥ ५ ॥ जमदग्नीनामेव पञ्चावत्तं चतुरवत्तमितरेषाम् ॥ ६ ॥ अप्यजामदग्न्यो जामदग्न्यमामन्त्र्य पञ्चावत्तं कुर्वीत ॥ ७ ॥ ततः संप्रेष्यति—अग्नये ऽनुब्रूहि इति ॥ ८ ॥ जुह्वामु-

1 D °भरतवद्दावत्, Ga °भरतवद्देवाद्देवत्, Gb °भरतवद्दोवद्तोवत्
2 DGa om. त्रीन्
3 Gb मधुम°
4 Gb प्रयाजाननभि च क्रा°
5 Gb सामद्धतमस्तत्र
6 Gb जुह्वां समा°
7 Gbc तत आ°
8-8 D उत्तरार्धे
9 DGa om.
10 Gb om. इति

पस्तीर्याग्नेय च पुरोडाशस्याङ्गुष्ठेन माँससँहिताभ्यामङ्गुलीभ्यां मध्यादवदाय पूर्वार्धादवद्यति पश्चार्धात् तृतीयं यदि पञ्चावदानः—मा भेर्मा संविक्था मा त्वा हिँसिषं मा ते तेजो ऽपक्रमीत् । भरतमुद्धरेमनुषिञ्च । अवदानानि ते प्रत्यवदास्यामि । नमस्ते अस्तु मा मा हिँसीः [TB 3. 7. 5. 5] इति ॥ ९ ॥ अङ्गुष्ठपर्वमात्राण्यवदानान्यसंभिन्दन्नवद्यति ॥ १० ॥ अवदानान्यभिघार्य हविः प्रत्यभिघारयति—

यदवदानानि ते ऽवद्यन् विलोमाकार्षमात्मनः ।

आज्येन प्रत्यनज्म्येनत् तत् त आप्यायतां पुनः ॥ [l. c. 5,6]

इति ॥ ११ ॥ आक्रम्याश्राव्याह—अग्निं यज इति ॥ १२ ॥ वषट्कृते मध्ये जुहोति ॥ १३ ॥ अपिदधदिवाप्रतिगृह्णन्नाज्यँ हुत्वा पुरोडाशं जुहोति तत आज्यम् ॥ १४ ॥ ॥ १७ ॥

पूर्वांपूर्वाँ सँहितामाहुतिं जुहोत्या स्विष्टकृतः ॥ १ ॥ अपि वा स्रुच्यमाघारमभिजुहुयात् ॥ २ ॥ तत उपाँशुयाजाय संप्रेष्यति—विष्णवे इत्युपाँशु अनुब्रूहि इत्युच्चैः ॥ ३ ॥ यथागृहीतमाज्यं गृहीत्वात्याक्रम्याश्राव्याह[2]—विष्णुम् इत्युपाँशु यज इत्युच्चैः ॥ ४ ॥ वषट्कृते जुहोति ॥ ५ ॥ अग्नीषोमीयमेक उपाँशुयाजँ समामनन्ति प्राजापत्यमेके ॥ ६ ॥ स एष पौर्णमास्यामेव भवति ॥ ७ ॥ यथाग्नेयेनैवमुत्तमेन पुरोडाशेन प्रचरति—अग्नीषोमाभ्याम् इति पौर्णमास्यां इन्द्राग्निभ्याम् इत्यमावास्यायाम् ॥ ८ ॥ इत्यसंनयतः ॥ ९ ॥ अथ यदि संनयेत् इन्द्रायानुब्रूहि इति संप्रेष्यति[3] ॥ १० ॥ महेन्द्राय इति वा यदि[3] महेन्द्रयाजी भवति ॥ ११ ॥ जुह्वामुपस्तीर्य द्विः शृतस्यावद्यति द्विर्दध्नश्चतुरवदानस्य त्रिः[4] पञ्चावदानस्य ॥ १२ ॥ अभिघार्यात्याक्रम्याश्राव्याह—इन्द्रं यज इति ॥ १३ ॥ महेन्द्रम् इति वा ॥ १४ ॥ वषट्कृते जुहोति ॥ १५ ॥ प्रत्याक्रम्य स्रुवेण पार्वणौ होमौ जुहोति—

ऋषभं वाजिनं वयं पूर्णमासं यजामहे ।

स नो दोहताँ सुवीर्यँ रायस्पोषँ सहस्रिणम् ।

प्राणाय सुराधसे पूर्णमासाय स्वाहा ॥ [l. c. 13]

इति पौर्णमास्याम् ।

अमावास्या सुभगा सुशेवा धेनुरिव भूय आप्यायमाना ।

सा नो दोहताँ सुवीर्यँ रायस्पोषँ सहस्रिणम् ।

अपानाय सुराधसे ऽमावास्यायै स्वाहा ॥ [l. c.]

1 Da ऊर्ध्वलोमा°, Gab कारिषमा°

2 Ga गृहीत्वाक्र°

3 Gb om.

4 Gb त्रिस्त्रिः

इत्यमावास्यायाः[1] ॥ १६ ॥ ॥ १८ ॥

अथ नारिष्ठान् होमान् जुहोति—

दश ते तनुवो यज्ञ यज्ञियास्ताः प्रीणातु यजमानो घृतेन ।
नारिष्ठयोः प्रशिषमीडमानो देवानां दैव्ये ऽपि यजमानो ऽमृतो ऽभूत् ॥ स्वाहा ॥
यं वां देवा अकल्पयन्नूर्जो भागँ शतक्रतू ।
एतद्वां तेन प्रीणानि तेन तृप्यतमँहहौ ॥ स्वाहा ॥
अहं देवानाँ सुकृतामस्मि लोके ममेदमिष्टं न मिथुर्भवाति ।
अहं नारिष्ठावनुयजामि विद्वान् यदाभ्यामिन्द्रो अदधाद् भागधेयम् ॥ स्वाहा ॥
अदारसृद् भवत देव सोमास्मिन् यज्ञे मरुतो मृडता नः ।
मा नो विददभिभा मो अशस्तिर्मा नो विदद् वृजना द्वेष्या या ॥ स्वाहा ॥

[TB 3.7.5. 11-13] इति ॥ १ ॥ ततः संप्रेष्यति—अग्नये स्विष्टकृते ऽनुब्रूहि इति ॥ २ ॥ जुह्वामुपस्तीर्य सर्वेषाँ हविषामुत्तरार्धात् सकृत्सकृदवदानस्य द्विः पञ्चावदानस्य ॥ ३ ॥ स्थवीयाँस्येतानि दैवतेभ्यो भवन्ति ॥ ४ ॥ द्विरभिघार्य न हविः प्रत्यभिघारयति ॥ ५ ॥ अत्याक्रम्याश्राव्याह—अग्निँ स्विष्टकृतं यज इति ॥ ६ ॥ वषट्कृत उत्तरार्धपूर्वार्धे ऽतिहाय पूर्वा आहुतीर्जुहोति ॥ ७ ॥ प्रत्याक्रम्यायतने स्रुचौ सादयति ॥ ८ ॥ अत्रैके प्राशित्रँ समामनन्ति । उपरिष्टादेके[2] ॥ ९ ॥ ॥ १९ ॥

[3]इति दर्शपूर्णमासे द्वितीयः प्रश्नः[3] ॥

---

1 Gb adds अवद्यति

2 Gc repeats उपरिष्टादेके

3-3 D इति द्वितीयः, Ga ॥२॥, Gc द्वितीयः प्रश्नः समाप्तः

इडापात्रमुपस्तीर्याग्नेयस्य पुरोडाशस्य दक्षिणार्धात् पूर्वमिडावदानमवद्यति—

मनुना दृष्टां घृतपदीं मित्रावरुणसमीरिताम् ।
दक्षिणार्धादसंभिन्दन्नवद्याम्येकतोमुखाम् ॥ [TB 3. 7. 5. 6]

इति ॥ १ ॥ पृष्ठँ संभिद्य पूर्वार्धाद् यजमानभागमवद्यत्यणुमिव दीर्घम् ॥ २ ॥ संभेदाद् द्वितीयमिडावदानमवद्यति ॥ ३ ॥ एवँ सर्वेषाँ हविषामिडाँ समवद्यति ॥ ४ ॥ स्थवीयाँस्येतानि सौविष्टकृतेभ्यो भवन्ति ॥ ५ ॥ अभिघार्यान्तरा हवीँषि स्रुचश्च हृत्वा होत्र इडामादधाति ॥ ६ ॥ स्वयं वा होतेडामादत्ते ॥ ७ ॥ अग्रेण होतारमध्वर्युर्दक्षिणातिक्रामति ॥ ८ ॥ अनुत्सृजन्निव होतेडयाध्वर्युं परिगृह्णाति ॥ ९ ॥ पश्चात् प्राङुपविश्य स्रुवेण होतुरङ्गुलिपर्वणी अनक्ति ॥ १० ॥ पूर्वमक्त्वापरमनक्ति ॥ ११ ॥ यथेतं प्रतिपरेत्य पुरस्तात् प्रत्यङ्ङासीन इडाया इडामादधाति ॥ १२ ॥ हस्त्याँ होत्रे सकृदुपस्तृणाति द्विरादधाति सकृदभिघारयति ॥ १३ ॥ स्वयं वा होतोत्तरमिडावदानमादत्ते ॥ १४ ॥ लेपादुपस्तृणाति ॥ १५ ॥ लेपादभिघारयति ॥ १६ ॥ उपहूयमानामिडामन्वारभेते अध्वर्युर्यजमानश्च ॥ १७ ॥ यत्राभिजानाति दैव्या अध्वर्यव उपहूता उपहूता मनुष्याः [2. 6. 7. 4] इति ॥ १८ ॥ ॥ १ ॥

तदध्वर्युरेतं मन्त्रं जपति—उपहूतः पशुमानसानि [TB 3. 3. 8. 4] इति ॥ १ ॥ यत्राभिजानाति उपहूतो ऽयं यजमानः [2. 6. 7. 5] इति तद् यजमान एतमेव मन्त्रं जपति ॥ २ ॥ उपहूतायामिडायामवान्तरेडाँ होता प्राश्नाति—वाचस्पतये त्वा हुतं प्राश्नामि सदसस्पतये त्वा हुतं प्राश्नामि [2. 6. 8. 1] इति ॥ ३ ॥ उपहूतामिडां यजमानपञ्चमा ऋत्विजः प्राश्नन्ति—

1 Gbc °पात्र उ°
2 D °र्दक्षिणाक्र°
3 Da °डाया अ°, Db °डायां अ°, Ga °डाया°
4 D परिमगृ°, Ga परिप्रगृ°, Gb परिप्रतिगृ°
5 D °स्रु°
6 D °र्युवः

इडे भागं जुषस्व नो जिन्व गा जिन्वार्वतः ।

तस्यास्ते भक्षिवाणः स्याम सर्वात्मानः सर्वगणाः ॥ [TB 3. 7. 5. 7]

इति ॥ ४ ॥ **प्राश्य तूष्णीमासीता मार्जनात् ॥ ५ ॥ अन्तर्वेदि पवित्रवति मार्जयन्ते**—मनो ज्योतिर्जुषताम् [1. 5. 3*g*] **इति ॥ ६ ॥ आग्नेयं पुरोडाशं प्राञ्चं विरुज्य प्राशित्रहरणमादाय प्राशित्रमवद्यति**—

अज्यायो यवमात्रादाव्याधात् कृत्यतामिदम् ।

मा रूरुपाम यज्ञस्य शुद्धँ स्विष्टमिदँ हविः ॥ [TB 3. 7. 5. 6]

इति ॥ ७ ॥ [illegible] ॥ ८ ॥ **अविरुज्याङ्गुष्ठेनोपमध्यमया चाङ्गुल्या यवमात्रं पिप्पलमात्रं वादाय ॥ ९ ॥** ॥ २ ॥

आग्नेयं पुरोडाशं बर्हिषदं कृत्वा यजमानो ऽभिमृशति । तद् याजमाने व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ अथैनं चतुर्धा कृत्वा व्यादिशेत्[1]—इदं ब्रह्मण इदँ होतुरिदमध्वर्योरिदमग्नीधः [TB 3. 3. 8. 8] **इति ॥ २ ॥** इदं यजमानस्य **इत्यध्वर्युर्यजमानभागम् ॥ ३ ॥ स्थवीयाँस्येतानीडावदानेभ्यो भवन्ति ॥ ४ ॥ व्यादिश्याग्नीधे ऽग्रे**[2] **षडवत्तमादधाति ॥ ५ ॥ उपस्तीर्यावदा**[3]**याभिघार्य पुनरेवोपस्तीर्यावदायाभिघारयति**[4] **। षडवत्तँ संपादयति ॥ ६ ॥ प्राश्नात्याग्नीध्रः**—

उपहूतो द्यौः पितोप मां द्यौः पिता ह्वयताम् ।

अग्निराग्नीध्रादायुषे वर्चसे जीवात्वै पुण्याय ॥ [TB 3. 7. 6. 15]

इति ॥ ७ ॥ **वेदेन ब्रह्मयजमानभागौ परिहरति**[5] **॥ ८ ॥ अन्येन होत्रे ऽन्येनाध्वर्यवे ॥ ९ ॥** पृथिव्यै भागो ऽसि **इति होता प्राश्नाति** अन्तरिक्षस्य भागो ऽसि **इत्यध्वर्युः** दिवो भागो ऽसि **इति सँस्थिते ब्रह्मा ॥ १० ॥ अन्वाहार्यपचने महान्तमोदनं पक्त्वाभिघार्यानभिघार्य वोद्वास्यान्तर्वेद्यन्वाहार्यमासन्नं यजमानो ऽभिमृशति । तद् याजमाने व्याख्यास्यामः ॥ ११ ॥** ॥ ३ ॥

दक्षिणस्य उपहर्तवै **इति संप्रेष्यति ॥ १ ॥ य ऋत्विजामुत्तरतः स्युस्तान् ब्रूयात्**—दक्षिणत एत **इति ॥ २ ॥ तेभ्यो दक्षिणत आसीनेभ्यो ऽन्वाहार्यं**[6] **ददाति**—ब्राह्मणा अयं व ओदनः **इति ॥ ३ ॥** उत्तरतः परीत **इति पुनराह ॥ ४ ॥ हविःशेषानुद्वास्योल्मुके अपिसृज्य संप्रेष्यति**—ब्रह्मन् प्रस्थास्यामः ॥ समिधमाधायाग्नीत् परिधीँश्चाग्निं

1 Gbc °दिशाति

2 D om. ऽग्रे

3 G आधा° for अवदा°

4 Gb °स्तीर्याभिघा°, Gc °स्तीर्याधा°; Ga om. अवदायाभि

5 D न ब्रह्मयजमानभागौ परिप्रा°

6 Gb adds दक्षिणां

च सकृत्सकृत् संमृड्ढि इति ॥ ५ ॥ प्रसूतो ब्रह्मणाग्नीध्रो ऽनूयाजसमिधमादधाति—

एषा ते ऽग्ने समित् तया वर्धस्व चाप्यायस्व ।
वर्धतां च ते यज्ञपतिरा च प्यायतांम्[1] स्वाहा ॥

इति ॥ ६ ॥ अस्पर्शयन्निध्मसंनहनैराग्नीध्रः परिधींश्चाग्निं च सकृत्सकृत्[2] संमार्ष्टि । तूष्णीं परिधीन् ॥ ७ ॥ अग्ने वाजजिद् वाजं त्वा ससृवांसं वाजं जिगिवांसं वाजिनं वाजजितं वाजजित्यायै संमार्ज्म्यग्निमन्नादमन्नाद्याय [TB 3. 7. 6. 17,18] इत्यग्निं संमार्ष्टि ॥ ८ ॥ अथैतानि संमार्जनान्यद्भिः संस्पृश्याहवनीये प्रहरति—

यो भूतानामधिपती रुद्रस्तन्तिचरो वृषा[3] ।
पशूनस्माकं मा हिंसीरेतदस्तु हुतं तव ॥ स्वाहा ॥ [TB 3. 3. 2. 5]

इति ॥ ९ ॥ उत्कर उदस्यतीत्येकेषाम् ॥ १० ॥ ॥ ४ ॥

जुहूपभृतावादायौपभृतं जुह्वां समानीयात्याक्रम्याश्राव्याह—देवान् यज इति ॥ १ ॥ वषट्कृते जुहोति ॥ २ ॥ आश्राव्याश्राव्य यजयज इत्येवोत्तराभ्यां संप्रेष्यति ॥ ३ ॥ अग्रेणाघारसंभेदं प्रतीचो ऽनूयाजान् यजति ॥ ४ ॥ प्राञ्चमुत्तममनुसंस्थापयति ॥ ५ ॥ उत्तमेनेतरावनुसंभिनत्ति ॥ ६ ॥ प्रत्याक्रम्यायतने स्रुचौ सादयित्वा वाजवतीभ्यां व्यूहति ॥ ७ ॥ वाजस्य मा प्रसवेन [1. 1. 13a] इति दक्षिणेनोत्तानेन सप्रस्तरां जुहूमुद्गृह्णाति । अथा सपत्नाँ इन्द्रो मे निग्राभेणाधरां अकः इति सव्येन नीचोपभृतं नियच्छति ॥ ८ ॥ उद्ग्राभं च [l. c. b] इति जुहूमुद्गृह्णाति । निग्राभं च [l. c.] इत्युपभृतं नियच्छति ॥ ९ ॥ ब्रह्म देवा अवीवृधन् [l. c.] इति प्राचीं जुहूं प्रोहति ॥ १० ॥

अथा सपत्नानिन्द्राग्नी मे विषूचीनान् व्यस्यताम् [l. c.]

इति प्रतीचीमुपभृतं बहिर्वेदि निरस्यति ॥ ११ ॥ अद्भिरभ्युक्ष्योपभृतमभ्युदाहृत्य जुह्वा संस्रावेण परिधीननक्ति—वसुभ्यस्त्वा [l. c. c] इति मध्यमं रुद्रेभ्यस्त्वा [l. c.] इति दक्षिणं आदित्येभ्यस्त्वा [l. c.] इत्युत्तरम् ॥ १२ ॥ न प्रस्तरे जुहूं सादयति ॥ १३ ॥ विधृतीभ्यां प्रस्तरं समुत्क्षिप्य बर्हिषि विधृती अपिसृज्य स्रुक्षु प्रस्तरमनक्ति—अक्तं रिहाणाः [l c. d] इति जुह्वामग्रं वियन्तु वयः [l. c.] इत्युपभृति मध्यं[4] प्रजां योनिं मा निर्मृक्षम्[5] [l. c. e] इति ध्रुवायां मूलम् ॥ १४ ॥ एवमेव द्वितीयमनक्ति । एवं तृतीयम् ॥ १५ ॥ आयुषे त्वा इत्यक्तस्य तृणमपयत्य[6]

1 Gb adds वर्धिषीमहि च वयमा मा च प्यासिषीमहि
2 D सकृत् only once.
3 D वृपा
4 Gb मध्ययं
5 Gb adds आप्यायन्तामोषधयः
6 Gb °यम्य

जुह्वां प्रस्तरं प्रतिष्ठाप्याश्राव्यासीनः संप्रेष्यति—इषिता दैव्या होतारो भद्रवाच्याय प्रेषितो मानुषः सूक्तवाकाय सूक्ता ब्रूहि [TB 3. 3. 8. 11] इति ॥ १६ ॥ अनूच्यमाने सूक्तवाके ॥ १७ ॥ ॥ ५ ॥

सह शाखया प्रस्तरमुपरीव प्राञ्चमाहवनीये प्रहरति—रोहितेन त्वाग्निर्देवतां गमयतु [1. 6. 4p] इत्येतैर्मन्त्रैः । मरुतां पृषतय स्थ दिवं गच्छ ततो नो वृष्टिमेरय[1] [1. 1. 13gh] इति च ॥ १ ॥ न प्रतिशृणाति नात्यग्रं प्रहरेत् ॥ २ ॥ न पुरस्तात् प्रत्यस्येत् ॥ ३ ॥ जिह्मामिव हस्तं कृत्वा न्यञ्चमन्ततो नियच्छति ॥ ४ ॥ यत्राभिजानाति आशास्ते ऽयं यजमानो ऽसौ [2. 6. 9. 7] इति तत् प्रस्तरमपिसृज्याह अग्नीद् गमय इति ॥ ५ ॥ त्रिरञ्जलिनाग्नीध्रः प्रस्तरमूर्ध्वमुद्यौति ॥ ६ ॥ न विश्वञ्चं वियुयात्[2] ॥ ७ ॥ ततो ऽध्वर्युमाह—अनुप्रहर संवदस्व इति ॥ ८ ॥ पुरस्तादपात्तं तृणमध्वर्युरनुप्रहरति—स्वगा तनुभ्यः इति ॥ ९ ॥ एतदेतत् इति त्रिरङ्गुल्यान्ववदिशति ॥ १० ॥ अहीनः प्राणः इति प्राणायतनानि संमृशति ॥ ११ ॥ आयुष्पा अग्ने ऽस्यायुर्मे पाहि [1. 1. 13i] इति मुखं विमृष्टे ॥ १२ ॥ ध्रुवासि [l. c. l] इतीमामभिमृश्य[3] अगानग्नीत् [2. 6. 5. 6] इति [अध्वर्युर्] औह । अगन् [l. c.] इत्याग्नीध्रः । श्रावय इत्यध्वर्युः । श्रौषट् इत्याग्नीध्रः ॥ १३ ॥ मध्यमं परिधिमन्वारभ्य संप्रेष्यति—स्वगा दैव्या होतृभ्यः स्वस्तिर्मानुषेभ्यः शंयोर्ब्रूहि [TB 3. 3. 8. 11] इति ॥ १४ ॥ अनूच्यमाने शंयुवाके परिधीन् प्रहरति—यं परिधिं पर्यधत्थाः [1. 1. 13m] इति मध्यमं यज्ञस्य पाथ उप समितम् [l. c. n] इतीतरौ ॥ १५ ॥ अवाञ्चमुत्तरार्ध्यमङ्गारेषूपोहति ॥ १६ ॥ जुह्वामुपभृतो मुखमवधाय सँस्रावेण परिधीनभिजुहोति—सँस्रावभागा स्थेषा बृहन्तः [l. c. o] इति ॥ १७ ॥ अत्रर्त्विजो हविःशेषान् भक्षयन्ति ॥ १८ ॥ ॥ ६ ॥

सस्रुवे जुहूपभृतावध्वर्युरादत्ते वेदँ होता स्फ्यं चाज्यस्थालीमुदकमण्डलुं चाग्नीध्रः ॥ १ ॥ पत्नीः सं[या]जयिष्यन्तः प्रत्यञ्चः प्रतिपरियन्ति ॥ २ ॥ दक्षिणेन गार्हपत्यमध्वर्युः प्रतिपद्यत उत्तरेणेतरौ ॥ ३ ॥ कस्तम्भ्याँ स्रुचौ सादयति—अग्नेर्वामपन्नगृहस्य सदसि सादयामि [l. c. p] इति ॥ ४ ॥ धुरोः प्रोहति—धुरि धुर्यौ पातम् [l. c. r] इति ॥ ५ ॥ यदि पात्र्या निर्वपेत् स्फ्ये विमुञ्चेत् ॥ ६ ॥ अपरेण गार्हपत्यमूर्ध्वज्ञव आसीना ध्वानेनोपाँशु वा पत्नीः संयाजयन्ति ॥ ७ ॥ वेदमुपभृतं कृत्वा सोमायानुब्रूहि इति संप्रेष्यति ॥ ८ ॥ यथा-

1 Ga वृष्टिमावह
2 Gab विधु°
3 Ga °मृश्याथा Gc °मृश्याणा
4 DGb om.

गृहीतमाज्यं गृहीत्वाश्राव्याह—सोमं यज इति ॥ ६ ॥ वषट्कृते दक्षिणार्धे जुहोति ॥ १० ॥ यथागृहीतेनैव पत्नीः संयाजयन्ति ॥ ११ ॥ त्वष्ट्रे ऽनुब्रूहि इति संप्रेष्यति ॥ १२ ॥ आश्राव्याह—त्वष्टारं यज इति ॥ १३ ॥ वषट्कृत उत्तरार्धे जुहोति ॥ १४ ॥ उत्तरतः सोमं यजति दक्षिणतस्त्वष्टारमित्येकेषाम् ॥ १५ ॥ अत्र राकां पुत्रकामो यजेत सिनीवालीं पशुकामः कुहूं पुष्टिकामः ॥ १६ ॥ राकाया अनुब्रूहि इति संप्रेष्यति ॥ १७ ॥ आश्राव्याह—राकां यज इति ॥ १८ ॥ वषट्कृते जुहोति ॥ १९ ॥ सिनीवाल्या अनुब्रूहि इति संप्रेष्यति ॥ २० ॥ आश्राव्याह—सिनीवालीं यज इति ॥ २१ ॥ वषट्कृते जुहोति ॥ २२ ॥ ॥ ७ ॥

कुह्वा अनुब्रूहि इति संप्रेष्यति ॥ १ ॥ आश्राव्याह—कुहूं यज इति ॥ २ ॥ वषट्कृते जुहोति ॥ ३ ॥ परिश्रिते देवानां पत्नीर्यजति । अपरिश्रिते वा ॥ ४ ॥ देवानां पत्नीभ्यो ऽनुब्रूहि इति संप्रेष्यति ॥ ५ ॥ आश्राव्याह—देवानां पत्नीर्यज इति ॥ ६ ॥ वषट्कृते जुहोति ॥ ७ ॥ अग्नये गृहपतये ऽनुब्रूहि इति संप्रेष्यति ॥ ८ ॥ आश्राव्याह—अग्निं गृहपतिं यज इति ॥ ६ ॥ वषट्कृते जुहोति ॥ १० ॥ पत्नीमन्वारम्भयित्वा स्रुवेण गार्हपत्ये जुहोति—

सं पत्नी पत्या सुकृतेन गच्छतां यज्ञस्य युक्तौ धुर्यावभूताम् ।

संजानानौ विजहतामरातीर्दिवि ज्योतिरजरमारभेताम् ॥ स्वाहा ॥ [TB3.7.5.11]

इति ॥ ११ ॥ स्रुवेण होतुरङ्गुलिपर्वणी अनक्ति ॥ १२ ॥ अपरमङ्क्त्वा पूर्वमनक्ति ॥ १३ ॥ चतुर आज्यबिन्दून् होत्र इडामवद्यति[1] षडग्नींधे ॥ १४ ॥ उपह्वयमानामिडामन्वारभेते अध्वर्युः पत्नी च ॥ १५ ॥ उपहूतामिडां प्राश्नाति होता प्राश्नात्याग्नीध्रः—

उपहूता पृथिवी मातोप मां माता पृथिवी ह्वयताम् ॥

अग्निराग्नीध्रादायुषे वर्चसे जीवात्वै पुण्याय ॥ [TB 3. 7. 6. 15]

इति ॥ १६ ॥ प्राश्य मार्जयेते ॥ १७ ॥ इडान्तं भवति ॥ १८ ॥ ॥ ८ ॥

शंयुवन्तं वा ॥ १ ॥ यदि शंयुवन्तं कुर्याद् वेदात् तृणमपादाय जुह्वामग्रमञ्ज्यात् स्रुवे मध्यमाज्यस्थाल्यां मूलम् ॥ २ ॥ तस्य स एव कल्पो यः प्रस्तरस्य ॥ ३ ॥ इध्मप्रव्रश्चनान्यन्वाहार्यपचने ऽभ्याधाय पिष्टलेपफलीकरणहोमौ जुहोति ॥ ४ ॥ चतुर्गृहीत आज्ये फलीकरणानोप्य जुहोति—अग्ने ऽदब्धायो ऽशीततनो [1. 1. 13 s] इति प्रतिपद्य स्वाहाकारान्तेन ॥ ५ ॥ आज्येनैव पिष्टलेपं जुहोति—

1 Ga इडामाद्रायाति, Gbc इडामादधाति

उलूखले मुसले यच्च शूर्पे आशिश्लेष दृषदि यत् कपाले ।

अवप्रुषो विप्रुषः संयजामि विश्वे देवा हविरिदं जुषन्ताम् ।

यज्ञे या विप्रुषः सन्ति बह्वीरग्नौ ताः सर्वाः स्विष्टाः सुहुता जुहोमि ॥ स्वाहा ॥

[TB 3. 7. 6. 21] इति ॥ ६ ॥ **वेदँ होता पत्न्या उपस्थे त्रिरस्यति—** वेदो ऽसि ॥ वित्तिरसि ॥ विदेय [1. 6. 4 *v*] **इत्येतैर्मन्त्रैः** ॥ ७ ॥ **अस्तमस्तं पत्नी प्रतिनिरस्यति—** निर्द्विषन्तं निरराति नुद **इति** ॥ ८ ॥ **स्वयं वा पत्न्यास्यते** ॥ ९ ॥ **पुमाँसँ ह जानुका भवतीति विज्ञायते** ॥ १० ॥ **अत्रैके पत्न्या विमोचनँ समामनन्ति** ॥ ११ ॥ **वेदँ होताहवनीयात् स्तृणन्नेति—** घृतवन्तं कुलायिनम् [l. c. *y*] **इत्यनुवाकशेषेण** ॥ १२ ॥ **अत्रैके पार्वणौ होमौ समामनन्ति** ॥ १३ ॥ **स्रुवेण सर्वप्रायश्चित्तानि जुहोतीति विज्ञायते** ॥ १४ ॥ ॥ ९ ॥

प्रत्याहुती[1] गृहीत्वा वा[2] ॥ १ ॥

ब्रह्म प्रतिष्ठा मनसो ब्रह्म वाचो ब्रह्म यज्ञानाँ हविषामाज्यस्य ।

अतिरिक्तं कर्मणो यच्च हीनं यज्ञः पर्वाणि प्रतिरन्नेति कल्पयन् ।

स्वाहाकृताहुतिरेतु देवान् ॥ स्वाहा ॥

आश्रावितमत्याश्रावितं वषट्कृतमत्यनूक्तं च यज्ञे ।

अतिरिक्तं कर्मणो यच्च हीनं यज्ञः पर्वाणि प्रतिरन्नेति कल्पयन् ।

स्वाहाकृताहुतिरेतु देवान् ॥ स्वाहा ॥

यद् वो देवा अतिपादयानि वाचाचित् प्रयतं देवहेडनम् ।

अरायो अस्माँ अभिदुच्छुनायते ऽन्यत्रास्मन्मरुतस्तन्निधेतन ॥ स्वाहा ॥

ततं म आऽपस्तदु तायते पुनः स्वादिष्ठा धीतिरुचथाय शस्यते ।

अयँ समुद्र उत विश्वभेषजः स्वाहाकृतस्य समु तृप्णुतर्भुवः ॥ स्वाहा ॥

उद् वयं तमसस्परि ॥ उदु त्यम् ॥ चित्रम् ॥ इमं मे वरुण ॥ तत् त्वा यामि ॥ त्वं नो अग्ने ॥ स त्वं नो अग्ने ॥ त्वमग्ने अयासि ॥ प्रजापते ॥

इमं जीवेभ्यः परिधिं दधामि मैषां नु गादपरो अर्थमेतम् ।

शतं जीवन्तु शरदः पुरूचीस्तिरो मृत्युं दधतां पर्वतेन ॥ स्वाहा ॥

इष्टेभ्यः स्वाहा वषडनिष्टेभ्यः स्वाहा । भेषजं दुरिष्ट्यै स्वाहा निष्कृत्यै स्वाहा । दौराध्यै स्वाहा दैवीभ्यस्तनूभ्यः स्वाहा ॥ ऋद्ध्यै स्वाहा समृद्ध्यै स्वाहा [TB 3. 7. 11. 1-4] ॥ २ ॥
॥ १० ॥

1 Ga °ति, Gb °तिर् 2 Gac om. वा

या सरस्वती विशोभगीना तस्यै ते[1] स्वाहा ॥ या सरस्वती वेशभगीना तस्यै ते स्वाहा ॥ इन्द्रोपानस्य वेशान् सुमनसः [2]सुजातान् कुरु स्वाहा ॥
यदकर्म यन्नाकर्म यदत्यगाम यन्नात्यगाम यदत्यरीरिचाम यन्नात्यरीरिचाम[3] तत् त्वं विष्णो यज्ञे[4] यज्ञं प्रतिष्ठापय स्वाहा ॥
यत इन्द्र भयामहे ततो नो अभयं कृधि । मघवञ्छग्धि तव तन्न ऊतये । विद्विषो विमृधो जहि ॥ स्वाहा ॥

स्वस्तिदा विशस्पतिर्वृत्रहा विमृधो वशी ।
वृषेन्द्रः पुर एतु नः स्वस्तिदा अभयंकरः ॥ स्वाहा ॥
आभिर्गीर्भिर्यदतो न ऊनमाप्यायय हरिवो वर्धमानः ।
यदा स्तोतृभ्यो महि गोत्रा रुजासि भूयिष्ठभाजो अधे ते स्याम ॥ स्वाहा ॥
अनाज्ञातं यदाज्ञातं यज्ञस्य क्रियते मिथु ।
अग्ने तदस्य कल्पय त्वँ हि वेत्थ यथातथम् ॥ स्वाहा ॥
पुरुषसंमितो यज्ञो यज्ञः पुरुषसंमितः ।
अग्ने तदस्य कल्पय त्वँ हि वेत्थ यथातथम् ॥ स्वाहा ॥
यत् पाकत्रा मनसा दीनदक्षा न यज्ञस्य मन्वते मर्तासः ।
अग्निष्टद्धोता क्रतुविद् विजानन् यजिष्ठो देवाँ ऋतुशो यजाति ॥ स्वाहा ॥ [TB 3. 7. 11. 4,5]

यदस्य कर्मणो ऽत्यरीरिचं यद् वा न्यूनमिहाकरम् ।
अग्निष्टत् स्विष्टकृद् विद्वान् सर्वँ स्विष्टँ सुहुतं करोतु मे ॥

अग्नये स्विष्टकृते सुहुतहुत आहुतीनां कामानाँ समर्धयित्रे स्वाहा **इति** प्राजापत्याम्[6] इत्[5] **समाँ हुत्वा ॥ १ ॥** ॥ ११ ॥

अन्तर्वेद्यूर्ध्वस्तिष्ठन् ध्रुवया समिष्टयजुर्जुहोति—देवा गातुविदः [1. 1. 13*u*] **इति प्रथमामाहुतिँ हुत्वा बर्हिरनुप्रहरति ॥ १ ॥** वाचि स्वाहा [l. c. *v*] **इति द्वितीयां** वाते धाः [l. c.] स्वाहा **इति तृतीयाम् ॥ २ ॥ होतृषदनाद् वेदिमभिस्तृणाति**

अभिस्तृणीहि परिधेहि वेदिं जामिं मा हिँसीरमुया शयाना ।
होतृषदना हरिताः सुवर्णा निष्का इमे यजमानस्य ब्रध्ने ॥ [TB 3. 7. 5. 13]

इति ॥ ३ ॥ अन्तर्वेदि प्रणीता आसादयति—को वो ऽयोक्षीत् स वो विमुञ्चतु

1 Gc om. त
2 Gc स॰
3 DGac om.
4 DGac यज्ञं
5 Gab अथ
6 Gb प्रजापते for प्राजापत्याम्

इति ॥ ४ ॥ ततः पत्नीं विमुञ्चति—इमं वि ष्यामि वरुणस्य पाशम् [1. 1. 10 *g*] इत्यादाय योक्त्रं पत्नी सहाप उपगृह्णीते ॥ ५ ॥ अञ्जलावस्यै पू[illegible] ॥ ६ ॥ आनीयमाने जपति—समायुषा सं प्रजया [l. c. *h*] इत्येताम् ॥ ७ ॥ मुखं विमृज्योत्तिष्ठति—पुष्टिमती पशुमती प्रजावती गृहमेधिनी भूयासम् इति ॥ ८ ॥ तत उपवेषमुत्करे पुरस्तात् प्रत्यञ्चँ स्थविमत उपगूहति—

यं देवा मनुष्येषूपवेषमधा[1]रयन् ।
ये अस्मदपचेतसस्तानस्मभ्यमिहा कुरु ॥
उपवेषोपविड्ढि नः प्रजां पुष्टिमथो धनम् ।
द्विपदो नश्चतुष्पदो ध्रुवाननपगान् कुरु ॥ [TB 3. 3. 11. 1, 2]

इति ॥ ९ ॥ योपवेषे शुक् सामुमृच्छतु यं द्विष्मः [l. c. 2] इति यं द्वेष्टि तस्य नाम गृह्णाति ॥ १० ॥ ॥ १२ ॥

अथास्मै नामगृह्य प्रहरति—

निरमुं नुद ओकसः सपत्नो यः पृतन्यति ।
निर्बाध्येन हविषेन्द्र एणं पराशरीत् ॥
इहि तिस्रः परावत इहि पञ्चजनाँ अति ।
इहि तिस्रो ऽति रोचना यावत् सूर्यो असद् दिवि ॥
परमां त्वा परावतमिन्द्रो नयतु वृत्रहा ।
यतो न पुनरायसि शश्वतीभ्यः समाभ्यः ॥ [l. c. 3, 4]

इति ॥ १ ॥ हतो ऽसाववधिष्मामुम् [l. c. 4] इति ब्रूयाद् यं द्विष्यात् ॥ २ ॥ सँस्थिते कपालानि विमुञ्चति—यानि घर्मे कपालानि [1. 1. 7 *k*] इति ॥ ३ ॥ एतयैव यजमानो ऽभि[2]मन्त्रयेत ॥ ४ ॥ सँस्थाप्य पौर्णमासीमिन्द्राय वैमृधाय पुरोडाशमेकादशकपालमनुनिर्वपति ॥ ५ ॥ तत्र य[3]थाकामी प्रक्रमे । प्रक्रमात् तु नियम्यते ॥ ६ ॥ सप्तदश सामिधेनीको यथाश्रद्धदक्षिणः ॥ ७ ॥ शर्धवत्यौ संयाज्ये ॥ ८ ॥ अपि वैनँ समानतन्त्रं पौर्णमास्यां निर्वपेत् ॥ ९ ॥ तमेतन्नित्यवदेके समामनन्ति काम्यवदेके ॥ १० ॥ तं यदा निर्वपेन्न तत ऊर्ध्वं विरमेत् ॥ ११ ॥ एवं विहिताभ्यां दर्शपूर्णमासाभ्यां यावज्जीवं यजते । त्रिँशतं वा वर्षाणि त्रिँशतं वा वर्षाणि ॥ १२ ॥ ॥ १३ ॥[4]

1 DGc °मवधा° for °मधा°
2 D नुम°
3 Gac य°
4 D adds the colophon : तृतीयः ॥ प्रथमः प्रश्नः समाप्तः ॥

श्वो भूते यजमानो ब्रह्माणं वृणीते—भूपते भुवनपते महतो भूतस्य पते ब्रह्माणं त्वा वृणीमहे [TB 3. 7. 6. 1] **इति ॥ १ ॥ वृतो जपति**—अहं भूपतिरहं भुवनपतिरहं महतो भूतस्य पतिर्देवेन सवित्रा प्रसूत आर्त्विज्यं करिष्यामि ॥ देव सवितरेतं त्वा वृणते बृहस्पतिं दैव्यं ब्रह्माणम् ॥ तदहं मनसे प्रब्रवीमि मनो गायत्रियै गायत्री त्रिष्टुभे त्रिष्टुब् जगत्यै जगत्यनुष्टुभे ऽनुष्टुप् पङ्क्त्यै पङ्क्तिः प्रजापतये प्रजापतिर्विश्वेभ्यो देवेभ्यो विश्वे देवा बृहस्पतये बृहस्पतिर्ब्रह्मणे ॥ ब्रह्म भूर्भुवः सुवः ॥ बृहस्पतिर्देवानां ब्रह्माहं मनुष्याणां बृहस्पते यज्ञं गोपाय [l. c. 1-3] **इत्युक्त्वापरेणाहवनीयमतिक्रम्य दक्षिणतो ब्रह्मसदनात् तृणं निरस्यति**—निरस्तः परावसुः **इति ॥ २ ॥ अप उपस्पृश्य ब्रह्मसदन आहवनीयमभिमुख उपविशति**—इदमहमर्वाग्वसोः सदने सीदामि ॥ प्रसूतो देवेन सवित्रा बृहस्पतेः सदने सीदामि ॥ तदग्नये प्रब्रवीमि तद् वायवे तत् सूर्याय तत् पृथिव्यै **इति ॥ ३ ॥　॥ १४ ॥**[1]

तत्रैषो ऽत्यन्तप्रदेशो वाग्यत एव मन्त्रवत्सु कर्मसु भवति याथाकामी तूष्णींकेषु ॥ १ ॥ प्रणीतासु प्रणीयमानासु वाचं यच्छति ॥ २ ॥ आ हविष्कृतः परुषिपरुषि वाचं यच्छतीति विज्ञायते ॥ ३ ॥ अथैकेषां प्रातरनुवाक उपाकृते सामिधेनीषु प्रयाजानूयाजेषु स्तुतशस्त्रेष्विति वाचमेव यच्छेदिति ॥ ४ ॥ अथैकेषां यद्यृचा यदि यजुषा यदि साम्ना क्रियते वाचमेव यच्छेदिति ॥ ५ ॥ अथैकेषामन्यो ऽन्यस्मै वा ऋत्विजो यज्ञसंप्रदायं चरन्ति । यावद् वा ऋचार्त्विज्यं क्रियते होतृष्वेव तावद्यज्ञो भवति । यावद्यजुषाध्वर्युष्वेव तावद् यावत् साम्नोद्गातृष्वेव तावत् । अथ यत्र क्वच यज्ञस्य विहितं ब्रह्मण्येव तावद् यज्ञो भवति । तस्मादेतस्मिन्नन्तर्धौ ब्रह्मा वाचंयमः स्यात् ॥ ६ ॥ स यदि प्रमत्तो व्याहरेदेता एव व्याहृतीरभिव्याहरेत्—भूर्भुवः सुवः **इति** वैष्णवीं **वाचम् ॥ ७ ॥ यज्ञो वै विष्णुर्यज्ञेनैव यज्ञं संतनोतीति विज्ञायते ॥ ८ ॥　॥ १५ ॥**[2]

यत्रैनमामन्त्रयते ब्रह्मन्नपः प्रणेष्यामि **इति तत् प्रसौति**—हिं प्रणय यज्ञम् ॥

देवता वर्धय त्वं नाकस्य पृष्ठे यजमानो अस्तु ।
सप्तर्षीणाँ सुकृतां यत्र लोकस्तत्रेमं यज्ञं यजमानं च धेहि ॥

ओं प्रणय **इति ॥ १ ॥ यत्रैनमामन्त्रयते** ब्रह्मन् प्रोक्षिष्यामि **इति तत् प्रसौति**—**हिं** प्राक्ष यज्ञम् ॥

देवता वर्धय त्वं [नाकस्य पृष्ठे यजमानो अस्तु ।
सप्तर्षीणाँ सुकृतां यत्र लोकस्तत्रेमं यज्ञं] यजमानं च धेहि ॥

1 D ॥ १ ॥　　2 D ॥ २ ॥

ओं प्रोक्ष इति ॥ २ ॥ **यत्रैनमामन्त्रयते** ब्रह्मन्नुत्तरं परिग्राहं परिग्रहीष्यामि **इति तत् प्रसौति**—

हिं बृहस्पते परिगृहाण वेदिँ स्वगा वो देवाः सदनानि सन्तु ।
तस्यां बर्हिः प्रथताँ साध्वन्तरहिँस्रा नः पृथिवी देव्यस्तु ॥
देवता वर्धय त्वं नाकस्य पृष्ठे यजमानो अस्तु ।
सप्तर्षीणाँ सुकृतां यत्र लोकस्तत्रेमं यज्ञं यजमानं च धेहि ॥

ओं परिगृहाण इति ॥ ३ ॥ **यत्रैनमामन्त्रयते** ब्रह्मन् प्रोक्षिष्यामि[1] **इति तत् प्रसौति**—हिं प्रोक्षै यज्ञम् **इत्येतया** ॥ ४ ॥ ॥ १६ ॥[3]

यत्रैनमामन्त्रयते ब्रह्मन् सामिधेनीरनुवक्ष्यामि **इति तत् प्रसौति**—हिं प्रजापते ऽनुब्रूहि यज्ञम् ॥

देवता वर्धय त्वं नाकस्य पृष्ठे यजमानो अस्तु ।
सप्तर्षीणाँ सुकृतां यत्र लोकस्तत्रेमं यज्ञं यजमानं च धेहि ॥

ओमनुब्रूहि इति ॥ १ ॥ **यत्रैनमामन्त्रयते** ब्रह्मन् प्रवरायाश्रावयिष्यामि **इति तत् प्रसौति**—हिं वाचस्पते वाचमाश्रावयैतामाश्रावय यज्ञं देवेषु मां मनुष्येषु ॥

देवता वर्धय त्वं नाकस्य पृष्ठे यजमानो अस्तु ।
सप्तर्षीणाँ सुकृतां यत्र लोकस्तत्रेमं यज्ञं यजमानं च धेहि ॥

ओमाश्रावय **इति** ॥ २ ॥ **यत्रास्मै प्राशित्रं परिहरति तत् प्रतीक्षते**—सूर्यस्य त्वा चक्षुषा प्रति पश्यामि [2. 6. 8. 5] **इति** ॥ ३ ॥ ऋतस्य पथा पर्येहि **इत्याह्रियमाणमभिमन्त्रयते** ॥ ४ ॥ **अप उपस्पृश्य प्रतिगृह्णाति**—देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे ऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां प्रति गृह्णामि [1. c. 6] **इति** ॥ ५ ॥ **व्यूह्य तृणानि पुरस्ताद् दण्डं भूमौ प्रतिष्ठापयति**—पृथिव्यास्त्वा नाभौ सादयामि **इति** ॥ ६ ॥ **अवेक्षते**—सुपर्णस्य त्वा गरुत्मतश्चक्षुषावपश्यामि **इति** ॥ ७ ॥ **अथैनदङ्गुष्ठेनोपमध्यमया चाङ्गुल्यादायासंम्लेत्यावगिरति**—अग्नेस्त्वास्येन प्राश्नामि ब्राह्मणस्योदरेण बृहस्पतेर्ब्रह्मणा [2. 6. 8. 6, 7] ॥ इन्द्रस्य त्वा जठरे सादयामि **इति** ॥ ८ ॥ **अप आचम्य पुनरेवाप आचामति**—या अप्स्वन्तर्देवतास्ता इदँ शमयन्तु ॥ स्वाहाकृतं जठरमिन्द्रस्य गच्छ स्वाहा **इति** ॥ ९ ॥ ॥ १७ ॥[4]

नाभिदेशमभिमृशति—घसीना मे मा संपृक्थाः ॥ ऊर्ध्वं मे नाभेः सीद ॥ इन्द्रस्य त्वा

1 ? D प्रोक्ष्यामि
2 ? Thus all the mss.
3 D ॥ ३ ॥
4 Gac add आश्रावय
5 D ॥ ४ ॥

जठरे सादयामि **इति** ॥ १ ॥ **प्राणायतनानि संमृशति**—वाङ् म आसन् नसोः प्राणः [5. 5. 9*g*] इत्येतैर्यथारूपम् ॥ २ ॥ **अद्भिः पात्रं प्रक्षाल्य** …रयित्वा **प्राङ् निनयति** ॥ ३ ॥ दिशो जिन्व **इत्यपरं** …रयित्वाभ्यात्मं **निनयति**—मां जिन्व **इति** ॥ ४ ॥ **यत्रास्मै ब्रह्मभागं परिहरति तत्र पुरा सँस्थायाः प्राश्नीयात्** ॥ ५ ॥ **यत् किंच यज्ञे मृन्मयं भिद्येत तदभिमृशेत्**—

भूमिर्भूमिमगान्माता मातरमप्यगात् ।
भूयास्म पुत्रैः पशुभिर्यो नो द्वेष्टि स भिद्यताम् ॥

इति ॥ ६ ॥ **अन्तर्वेद्यन्वाहार्यमासन्नमभिमृशति**—ब्रह्मन् ब्रह्मासि ब्रह्मणे त्वाहुताय मा मा हिँसीरहुतो मह्यँ शिवो भव **इति** ॥ ७ ॥ **यत्रैनमामन्त्रयते** ब्रह्मन् प्रस्थास्यामः **इति तत् प्रसौति**—हिं देव सवितरेतत्ते प्राह तत् प्र च सुव प्र च यज बृहस्पतिर्ब्रह्मा [3. 2. 7 *ab*] ॥ स यज्ञं पाहि स यज्ञपतिं पाहि स मां पाहि [2. 6. 9. 3] ॥ ओं प्रतिष्ठ **इति** ॥ ८ ॥ **सो ऽत्रैवास्त आ यज्ञस्य सँस्थानात्** ॥ ९ ॥ **सँस्थिते यज्ञे यथान्ववेतर्**[2]पनिष्क्रम्याहव-**नीये समिधमादधाति**—नमः कृताय कर्मणे ऽकृतस्य कर्मणे नमः स्वाहा **इति** ॥ १० ॥ **आधायोपतिष्ठते**—

अयाडे् यज्ञं जातवेदा अदब्धो अन्तरः पूर्वो अस्मिन् निषद्य ।
सन्वन् सनिँ सुविमुचा विमुञ्च धेह्यस्मासु द्रविणं जातवेदो यच्च भद्रम् ॥

प्र णो…[3]भिवस्यो अस्मान् सं नः सृज सुमत्या वाजवत्या **इति** ॥ ११ ॥ **एवं विहितमेवास्येष्टिपशुबन्धेषु ब्रह्मत्वं भवति ब्रह्मत्वं भवति** ॥ १२ ॥ ॥ १८ ॥[4]

[5]**इति दर्शपूर्णमासे तृतीयः प्रश्नः** ॥[5]

---

1 Gab मृशम°

2 The mss. यास्य

3 D यच्चर्वास्य°, Ga यच्चान्द्य°, Gb यच्चम-स्य°, Gc धेच्चर्वास्य°

4 D ॥ ५ ॥

5–5 D द्वितीयः प्रश्नः ॥, Ga ॥ ३ ॥